

Якою має бути політика навчання дорослих в Україні?

Аналітичний документ підготовлено під егідою Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС за сприяння Європейського Союзу і Міжнародного фонду «Відродження» у рамках проекту «Громадська синергія».

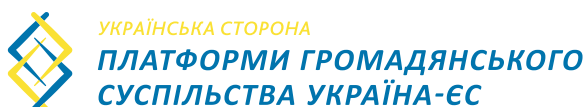
Зміст цієї публікації є виключною відповідальністю авторського колективу і не обов'язково відображає точку зору Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження».

Автори:

Колишко Родіон, ГО «Інститут професійних кваліфікацій» <http://ipq.org.ua>;

Лазоренко Олена, ГО «Жіноча Професійна Ліга» <http://lpw.org.ua>

Українська сторона Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС

Українська сторона Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС (УС ПГС) є частиною Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС і представляє, відповідно, вітчизняний громадський сектор. Платформа створена у відповідності до ст. 469-470 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС та є одним із чотирьох органів Асоціації поряд із Радою асоціації, Комітетом асоціації та Парламентським комітетом асоціації. І якщо перші представляють уряд та парламент, то ПГС створена з метою забезпечення належної ролі громадськості у процесі виконання Угоди про асоціацію.

Українська сторона Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС складається з 15 членів — представників різних секторів громадянського суспільства — громадських об'єднань, профспілок та організацій роботодавців, які затверджені Асамблеєю УС ПГС. УС ПГС спирається на роботу 6 тематичних груп, які загалом налічують понад 240 організацій-членів.

Проект «Громадська синергія»

Проект спрямований на посилення участі громадськості у впровадженні євроінтеграційних реформ в Україні шляхом розбудови інституційної спроможності Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС (УС ПГС) та Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства. Проект фінансується Європейським Союзом, співфінансується та реалізується Міжнародним фондом «Відродження».

УКРАЇНЬСЬКА СТОРОНА
ПЛАТФОРМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНА-ЄС

Якою має бути політика навчання дорослих в Україні?

Аналітичний звіт

Громадська
Синергія

МІЖНАРОДНИЙ
ФОНД
ВІДРОДЖЕННЯ

ЗМІСТ

	Резюме	3
	Рекомендації.....	34
	Глосарій	6
	Вступ.....	7
	Методологія	9
	Розділ 1. Основні тенденції розвитку освіти та навчання дорослих в Україні.....	11
	Розділ 2. Чинна політика в сфері навчання дорослих в ЄС та тенденції її розвитку	13
	Розділ 3. Огляд міжнародних зобов'язань України у сфері освіти і навчання дорослих.....	17
	Розділ 4. Огляд основних аналітичних інструментів для розроблення політики у сфері навчання дорослих в ЄС	21
	Розділ 5. Забезпечення рівності можливостей чоловіків і жінок в доступі до усіх форм навчання дорослих.....	24
	Розділ 6. Очікування основних груп впливу (стейкхолдерів) та готовність відповідних органів публічної влади до здійснення необхідних кроків щодо розвитку системи навчання дорослих в Україні	27
	Варіант 1. Інформаційна кампанія підтримки освіти дорослих.	30
	Варіант 2. «Розширений ваучер».	30
	Варіант 3. Політика освіти і навчання дорослих.....	30
	Додаток 1. Про авторів	37
	Додаток 2. Анкета опитування експертів з метою визначення основних напрямів для формування державної політики навчання дорослих в Україні	38
	Додаток 3. Загальна характеристика та список експертів(ток) з навчання дорослих, які брали участь в онлайн-опитуванні 21.04–6.05.2018.....	42
	Додаток 4. Агреговані відповіді «Опитування експертів для визначення основних напрямів формування державної політики навчання дорослих в Україні» за результатами онлайн-опитування, проведеного в Україні 21.04–6.05.2018.....	43
	Додаток 5. Перелік чинних двосторонніх угод щодо співпраці у сфері освіти (що охоплюють питання освіти і навчання дорослих)	49
	Додаток 6. Список скорочень	50
	Джерела інформації та посилання	51

Модернізація соціальної, економічної та культурної сфер в Україні можлива за умови розроблення і впровадження політики навчання впродовж життя, невід'ємною складовою якої є освіта і навчання дорослих. Розширення меж освіти за рахунок залучення дорослих осіб до формального і неформального навчання має сприяти подоланню проблемних питань.

Одним з головних викликів на шляху розвитку України нині є дефіцит людських ресурсів, компетенцій яких відповідає сучасним вимогам ринку праці. Основні п'ять проблем, що призвели до якісного та кількісного дефіциту людських ресурсів, зокрема — це:

- 1)** природне старіння населення та демографічна криза;
- 2)** зовнішня трудова міграція;
- 3)** дисбаланс на ринку праці, пов'язаний із значною кількістю працівників з вищою освітою і браком робітничих кадрів;
- 4)** недостатній для успішного працевлаштування і активної участі у суспільному житті рівень володіння сучасними компетентностями людьми вікової категорії «45+»;
- 5)** відсутність протягом усіх років незалежності державної політики з навчання дорослих в Україні.

Покращенню ситуації та зменшенню негативного впливу окреслених проблем сприятиме активна політика навчання впродовж життя і, зокрема, освіти і навчання дорослого населення як її складової. Навчання для дорослих розуміється як використання усіх форм освіти на всіх рівнях, які дають можливість дорослим людям із закінченою формальною освітою набути нові компетенції або ж поглибити професійні знання та навички.

Аналітичне дослідження ставить за **метою** описати проблемні питання та запропонувати варіанти створення й розбудови політики освіти та навчання дорослих в Україні. **Завдання** дослідження: проаналізувати основні тенденції розвитку освіти та навчання дорослих в Україні та ЄС у визначених часових рамках; розглянути міжнародні зобов'язання, які має Україна у сфері освіти і навчання дорослих; сформулювати варіанти вдосконалення державної політики у цій сфері та запропонувати оптимальний варіант дій з розбудови її.

КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що в Україні наявна певна позитивна увага з боку відповідних органів публічної влади до проблеми формування та впровадження політики освіти і навчання дорослих.

Узагальнюючи очікування груп стейкхолдерів щодо розроблення та запровадження політики освіти та навчання дорослого населення в Україні, слід зазначити:

- (1)** немає жодної групи, яка виступала б проти цього;
- (2)** в Україні спостерігається значний потенційний попит на послуги провайдерів освіти, пов'язані з навчанням дорослих;
- (3)** однозначна зацікавленість у розробленні та впровадженні політики освіти і навчання дорослих в Україні спостерігається серед провайдерів освітніх і навчальних послуг в Україні, а також певних груп дорослих осіб.

Важливим для України є комплекс міжнародних зобов'язань у сфері освіти і, зокрема, у царині навчання дорослих, серед яких найбільш дотичними є такі:

- Інчхонська декларація ЮНЕСКО (2015) та Гамбургська декларація ЮНЕСКО (1997);
- Цілі Сталого Розвитку до 2030;
- Пріоритети Східного Партнерства до 2020 р.;
- Угода про Асоціацію між Україною та ЄС.
- Комплекс дво- та багатосторонніх міжнародних угод, в яких Україна виступає однією зі сторін;
- Близько 20 міжнародних дво- і багатосторонніх угод, які окреслюють окремі питання у сфері навчання і освіти дорослих.

Особливо важливим для формування політики освіти і навчання дорослих в Україні є контекст ЄС, який характеризується:

- наявністю сталої політики навчання дорослих як складової навчання впродовж життя;
- оновленою у 2018 р. ключовими компетенціями для навчання впродовж життя, які є універсальними орієнтирами для будь-якої держави — члена ЄС під час розроблення власної політики навчання і освіти дорослого населення;
- системною підтримкою сектора навчання дорослих: від проведення якісних та кількісних досліджень, збирання статистичних даних (фінансуються ЄК і/або країнами — членами ЄС) та обміну найкращими практиками до інновацій та фінансування процесу навчання і підвищення кваліфікації окремими дорослими особами.

Враховуючи зазначене, особливо помітною в контексті України є відсутність концепції, стратегії та консолідованої нормативної бази для формування політики освіти і навчання дорослих. Наявне регулювання окремих інструментів навчання дорослих, як-от ваучерів для підтримання конкурентоспроможності на ринку праці, лише ускладнює їх ситуацію, оскільки не є частиною загальної комплексної політики щодо дорослих, яка б виконувала

функцію стимулювання повної продуктивної зайнятості населення та підтримання конкурентоспроможності дорослих людей на ринку праці.

В контексті забезпечення рівності можливостей чоловіків і жінок в доступі до усіх форм навчання дорослих слід зазначити, що більшість українських експертів з навчання дорослих вважають розроблення національної політики з просування рівності чоловіків та жінок у сфері навчання дорослих в Україні **важливим, необхідним та підтримують запровадження тимчасових спеціальних заходів** (квот, фіксованої пропорції тощо для менш представленої статі).

ВАРІАНТИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

1) ВАРІАНТ 1 – інформаційна кампанія підтримки освіти дорослих.

2) ВАРІАНТ 2 – «Розширений ваучер».

3) ВАРІАНТ 3 – відповідні зміни у політиці освіти і навчання дорослих.

Найбільш ефективним варіантом для України автори вважають варіант 3 — **відповідні зміни у політиці освіти і навчання дорослих** — оскільки реалізація цього варіанта:

- по-перше, дасть змогу системно і прогнозовано залучати додаткові людські ресурси для ринку праці України;
- по-друге, розв'яже проблему соціальної інклюзії дорослого населення у соціальне й економічне життя держави і громади;
- по-третє, дасть додатковий поштовх до розвитку провайдерів освітніх / навчальних послуг;
- по-четверте, створить можливості для розвитку андрагогіки як науки, що забезпечує методологічний і методичний супровід освіти і навчання дорослих в Україні.

Основними бенефіціарами від розроблення і впровадження політики освіти і навчання дорослих в Україні є: (а) молодь, люди середнього та літнього віку, які мають навчальні потреби; (б) роботодавці; (в) органи публічної влади, інтерес яких у цій сфері полягає у розширенні бази людських ресурсів, якісного трудового потенціалу за рахунок працездатних дорос-

лих осіб, забезпеченні інклюзії їх до соціального й економічного життя громади (об'єднані територіальні громади, органи місцевого самоврядування).

Глосарій

Дорослі (Adult). В рамках опитування ЄС щодо освіти дорослих (EU Adult Education Survey) рекомендовано віднести до категорії «дорослі» осіб віком від 25 до 64 років. «Доросле населення» в Україні, відповідно до методики обрахунку статистичних даних, потрапляє до категорії «економічно активне населення». Це особи у віці 15–70 років.

Навчання (Learning). Навчальна діяльність визначається як будь-яка діяльність особи, організована з наміром підвищити рівень своїх знань, навичок та компетенцію. Навчальні заходи поділяються на формальну освіту/навчання, неформальну освіту/навчання та спонтанне навчання, які визначаються відповідно до класифікації навчальних заходів.

Навчання та освіта дорослих (НД) (Adult learning & education) – це практика навчання та просвіти дорослих, що здійснюється після завершення офіційної (або формальної, основної) освіти та виходу людини на ринок праці (під офіційною мається на увазі шкільна, професійно-технічна або вища освіта). Навчання для дорослих розуміється як використання усіх форм освіти на всіх рівнях, які дають змогу дорослим особам із закінченою формальною освітою набути нові компетенції або ж поглибити професійні знання та навички. За визначенням Європейської асоціації з освіти дорослих, сегмент «освіта і навчання дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та спонтанну форми навчання дорослих людей. НД – це навчання, яке може здійснюватись за допомогою курсів «перепідготовки», «підвищення кваліфікації» у спеціальних центрах, коледжах, вищих навчальних закладах, дистанційно або на тренінгах організацій громадянського суспільства. НД також часто асоціюється з підготовкою людських ресурсів, навчанням на робочому місці, на корпоративних тренінгах, за програмами професійного розвитку, які реалізують роботодавці. Концепція дорослого навчання охоплює також аспекти соціального, громадянського та індивідуального навчання й розвитку людини.

Формальне навчання дорослих (Formal Adult learning) – це навчальний процес, який зазвичай відбувається в освітньому закладі, має певну структуру та завершується присудженням кваліфікації й отриманням диплому.

Неформальне навчання дорослих (Nonformal adult learning) – це освітній процес, який переважно відбувається поза навчальними закладами, у межах робочого місця, у приміщеннях провайдерів такої освіти, не завершується здобуттям певної кваліфікації, але має визначені часові обмеження та є структурованим щодо використання ресурсів (тобто визначаються цілі, завдання навчання, структура та подається характеристика його результатів).

Спонтанне навчання дорослих (Informal adult learning) – це навчання у результаті повсякденної роботи та спілкування. Спонтанне навчання не є структурованим щодо цілей, часових обмежень або форм проведення. Так само, як і в ході неформальної освіти (навчання), її учасники не здобувають певної офіційної освітньої кваліфікації.

Провайдерами навчання дорослих (Adult's learning providers), формального та неформального, є: бізнес-школи; відділення аспірантури та докторантури закладів вищої освіти/наукових установ; інститути післядипломної освіти; заклади середньої/вищої освіти/наукових установ (які мають післядипломні форми навчання дорослих); тренери, коучі, консультанти та їх організації; корпоративні центри навчальної підготовки у приватному секторі; представники навчальних центрів (або інших структур) організацій громадянського суспільства (громадських організацій, спілок, профільних асоціацій, торгово-промислових палат тощо), інших установ.

Входження України у європейській освітній простір вимагає розбудови всіх складових, сегментів системи навчання протягом життя (англ. Lifelong Learning), яке стимулює модернізацію економічної, соціальної та гуманітарної сфер країни. Водночас, безперервне навчання людини не обмежується офіційною (або формальною) освітою, наприклад, у середній школі або закладі вищої освіти, потрібно брати до уваги навчання та освіти дорослих, її неформальні та спонтанні форми. Навчання для дорослих розуміється як використання усіх форм освіти на всіх рівнях, які дають змогу дорослим особам із закінченою формальною освітою набути нові компетенції або ж поглибити професійні знання та навички. За визначенням Європейської асоціації з освіти дорослих (EAEA), сегмент **«освіта і навчання дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та спонтанну форми навчання дорослих людей.**

Доволі часто у традиційній системі освіти людина, яка дотепер вважала, що здобула блискучу освіту і може не хвилюватися за своє майбутнє, опиняється у ситуації, коли отримані нею знання застарівають, а сучасні професійні кваліфікації та вимоги роботодавців вимагають поглиблення існуючих знань або ж набуття нових компетентностей. Якщо раніше межа між вищою освітою (адже в Україні на 100 осіб 76 мають вищу освіту) і роботою була чітко визначеною та односпрямованою, тепер вона більш динамічна й різноспрямована.

Старіння населення спостерігається нині майже у всіх країнах. За оцінками Організації Об'єднаних Націй (ООН), у глобальному масштабі кількість людей похилого віку (60 років і більше) зростає на 56% у наступні 15 років: з 901 мільйона людей у 2015 році до більш ніж 1,4 мільярда до 2030. Якщо ці прогнози правильні, кількість літніх людей вперше в історії до 2030 року перевищить кількість дітей (0–9 років), а до 2050 — підлітків та молоді (у віці 10–24 років). Дорослі особи будуть змушені працювати більший термін, аніж у попередніх поколіннях. Для них стане життєвою необхідністю пошук та знаходження можливостей для вдоскона-

лення своїх навичок і професійної переорієнтації за рахунок технологічних змін та глобалізації. Вони також шукатимуть нові можливості для навчання, щоб продовжувати свій професійний та особистісний розвиток.

Україну не оминула ця глобальна тенденція. Серед **основних проблем**, які зумовлюють потребу в розробленні політики з навчання дорослих в Україні, перше місце займає **природне старіння населення та демографічна криза**. Згідно з прогностичними застереженнями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, до 2050 року в Україні залишиться не більше 32 млн жителів, при цьому частка осіб старших 60 років зростає в півтора рази. Причинами старіння населення та демографічної кризи, зокрема, є складна економічна ситуація, що не стимулює збільшення кількості членів сімей і формування сімей як таких; проведення Операції Об'єднаних Сил на сході країни; відносно низька середня тривалість життя мешканців України.

Друге місце займає проблема **значної зовнішньої трудової міграції**. Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ZN.ua, показує: 32 % всього чоловічого населення та 27 % жіночого замислюються над виїздом з України. Серед причин трудової міграції, зокрема: складна економічна ситуація (32 % прагнуть жити в комфортніших умовах та 5,6 % хочуть виїхати через корупцію); відносно низький рівень заробітної плати (45 % – готові виїхати за кордон у пошуках більш високого заробітку); геополітичне розташування України; наявність безвізового режиму перетину кордону для її громадян.

Третя проблема – **дисбаланс на ринку праці**, пов'язаний зі значною кількістю працівників з вищою освітою і браком робітничих кадрів. Серед причин її виникнення, зокрема, незадовільний розвиток системи професійної орієнтації, низька престижність робітничих професій, завищені очкування від здобуття вищої освіти і поширеність у в суспільстві України стереотипу, що вища освіта сама по собі є певним «соціальним ліфтом». На жаль,

це також одна з глобальних тенденцій. Згідно з оцінкою McKinsey & Company, до 2020 року у світі буде приблизно 95 мільйонів людей з нижчою кваліфікацією, аніж потребують роботодавці. Очікується дефіцит у 40 мільйонів працівників із вищою освітою та додатковий дефіцит 45 мільйонів працівників, що мають принаймні середню освіту.

Четверта проблема – *недостатній для успішного працевлаштування й активної участі у суспільному житті рівень володіння сучасними компетенціями людьми вікової категорії «45+»*. Наразі рівень участі населення віком до 70 років у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки становить близько 9 %. Найбільш активною є молодь (92,2 % населення віком 15–24 років охоплено різними видами навчання). Які причини тут можна назвати? Серед важливих є фактичне виключення активних акторів ринку праці з процесу формування освітніх і навчальних програм практично до 2011 р.; застарілість основних фондів навчальних закладів; низька мотивація роботодавців брати учнів і студентів на практику; недостатній рівень інноваційних способів і форм освіти і навчання.

П'ятою проблемою визначимо *відсутність протягом усіх років незалежності державної політики з навчання дорослих в Україні*, на відміну від сталої в ЄС політики та практики у цій сфері. До причин такої ситуації можна віднести низьку зацікавленість основних акторів у сферах освіти і зайнятості у своєчасному розробленні державної політики освіти і навчання дорослих; відсутність активних суб'єктів громадянського суспільства, здатних донести до розробників державної політики необхідність якнайшвидшого розгортання роботи в окресленому напрямку; недостатню залученість України до європейського освітнього простору у цій сфері.

Проблематика аналітичного дослідження перебуває в фокусі діяльності громадських організацій «Інститут професійних кваліфікацій» та «Жіноча Професійна Ліга», лідери яких є співавторами цього документа. Ця робота є другим спільним аналітичним дослідженням авторів з тематики навчання дорослих в Україні¹ та продовженням наукових розвідок і громадської активності². Дослідження проводилося у цій царині протягом квітня – червня 2018 року в Україні.

Межі предмета дослідження

Аналітичне дослідження ставить за **метою** описати проблемні питання та запропонувати варіанти створення і розбудови політики освіти та навчання дорослих в Україні. **Завданнями** дослідження є: проаналізувати основні тенденції розвитку освіти та навчання дорослих в Україні та ЄС у визначених часових рамках; розглянути відповідні міжнародні зобов'язання, що має наша держава у сфері освіти і навчання дорослих; сформулювати варіанти вдосконалення політики освіти дорослих в Україні та запропонувати оптимальний варіант дій з розбудови цієї політики.

Часовими межами дослідження є період з 1997 до квітня 2018 р. в Україні (де 1997 р. – момент прийняття Гамбурзької декларації ЮНЕСКО, у якій було сформульовано рекомендації для країн-учасниць (серед яких Україна) щодо розвитку освіти дорослих), та період з 2011 до квітня 2018 р. в ЄС (де 2011 р. – момент прийняття Європейською Радою резолюції «Європейський порядок денний щодо навчання дорослих» (англ. The European Agenda for Adult Learning)).

Географічні межі дослідження охоплюють територію ЄС та України у цей часовий період, за винятком тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей.

Обмеження щодо предмета дослідження

Проблематика дослідження входить до тематики навчання протягом життя (англ. Lifelong Learning), але автори концентруються тільки на сегменті навчання дорослих, **не розглядаючи інші складові безперервного навчання**, наприклад, **середню, професійну (професійно-технічну), фахову передвищу, вищу освіту**, а також форми, в яких може відбуватися така освіта чи навчання, як-от **дуальна, інклюзивна, дистанційна освіта, змішане навчання, масові відкриті онлайн-курси (англ. MOOC), інтерактивне навчання** тощо.

В контексті аналізу європейських практик **свідомо не розглядаються виклики**, які постають **перед країнами ЄС** у багаторічному

процесі імплементації політики навчання дорослих. Це аргументовано тим, що умови в ЄС (де більше 30 років реалізується ця політика) суттєво відрізняються від ситуації в Україні. Проблеми, які є у європейців у цій царині, зовсім не дотичні до сучасних українських. Наприклад, в ЄС вже у 2010 р. ставили питання про врахування результатів **неформального навчання** дорослих у Національних Рамках Кваліфікацій, а в Україні не всі ще усвідомлюють необхідність дотримання принципу рівності провайдерів формального і неформального навчання (різних форм власності), забезпечення всім провайдерам доступу до джерел фінансування тощо.

Автори підтримують принцип рівності усіх провайдерів навчання дорослих; **не визначають основних** провайдерів у царині навчання дорослих у країні (**закладів вищої освіти** зокрема). Автори пропагують підхід «Більше ніколи поза увагою» (з Порядку Денного 2030); але обмежуються проблематикою рівності жінок і чоловіків у цьому контексті (див. розділ 5), **не досліджуючи окремо питання умов доступу** до навчання для представників дорослих **маргінальних груп**, а також інших соціальних верств (зокрема жінок, які стикаються з множинними формами дискримінації) в Україні.

Незважаючи на те, що освіта та навчання дорослих має вплив на три основні сфери життя дорослої людини: здоров'я та благополуччя; зайнятість і ринок праці; соціальне і громадянське, суспільне життя, — в аналітичному документі **буде розглянутий тільки вплив цієї політики на сферу зайнятості та ринку праці** в Україні.

Основними **розробниками державної політики** (англ. policy makers) є органи публічної влади України у сфері освіти та навчання дорослих, що відповідають за її формування та реалізацію (Верховна Рада України та її профільні комітети, КМУ, МОНУ тощо).

Основними **стейкхолдерами** (англ. stakeholders) є:

- 1) провайдери освітніх та навчальних послуг для дорослих;

- 2) роботодавці;
- 3) профільні організації громадянського суспільства;
- 4) експерти та дослідники цієї сфери.

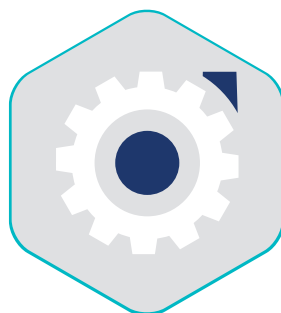
Основними **бенефіціарами** від розроблення і впровадження політики освіти і навчання дорослих в Україні є: (а) молодь, люди середнього та літнього віку, які мають навчальні потреби; (б) роботодавці; (в) органи публічної влади, інтерес яких у цій сфері полягає у збільшенні бази людських ресурсів, якісного трудового потенціалу за рахунок працездатних дорослих осіб (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство соціальної політики України, Державна служба зайнятості, органи місцевого самоврядування), забезпечення інклюзії дорослих осіб до соціального й економічного життя громади (об'єднані територіальні громади, органи місцевого самоврядування).

Основні методи дослідження

Використані якісні методи дослідження – **кабінетне дослідження та експертне опитування**. Були проаналізовані нормативно-правові документи України та ЄС, офіційна інформація органів державної влади Украї-

ни, офіційні документи Єврокомісії, двосторонніх органів асоціації, державна статистична інформація України, статистичні дані ЄС, а також статистична та аналітична інформація міжнародних організацій, наукові й аналітичні джерела, матеріали періодичних видань, Інтернет-пошук.

У межах дослідження авторами проводилось **експертне опитування** у період з 21 квітня до 6 травня 2018 р. в Україні. Для розповсюдження анкети (див. додаток 2) у форматі онлайн були використані наступні канали комунікації: Інтернет-веб-сайти³, пряма електронна розсилка на е-адреси експертів (36 осіб) та соціальні мережі (Facebook, LinkedIn). У **експертному опитуванні** взяли участь 18 осіб, серед яких чоловіки складають 38,9 % та жінки – 61,1 %, й усі мають стаж роботи саме у секторі навчання дорослих в Україні, причому в 61,1 % він складає більше 10 років, а у 22,2 % – від 5 до 10 років (див. додаток 3)⁴. Результати експертного опитування в агрегованому вигляді наведені у розділах 5 та 6, у додатку 4⁵. Також ці результати були доповнені та доопрацьовані на основі вторинних джерел інформації⁶ та аналізу національних і європейських джерел даних (аналітичні доповіді, результати соціологічних досліджень, статистичні дані тощо).

Розділ 1. Основні тенденції розвитку освіти та навчання дорослих в Україні

З прийняттям у 2017 р. Закону України «Про освіту» (05.09.2017)⁷ освіта дорослих набула актуального визначення і розуміння. Так, статтею 10 ЗУ «Про освіту» серед іншого визначено, що невід’ємною складовою освіти є освіта дорослих, зокрема післядипломна. У ст. 19 ЗУ «Про освіту» розкрито її сутність і основні складові:

- післядипломна освіта;
- професійне навчання працівників;
- курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації;
- безперервний професійний розвиток;
- будь-які інші складові, що передбачені законодавством, запропоновані суб’єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою.

Зазначені положення свідчать, на нашу думку, про увагу держави до цього компонента освіти, розуміння того, що освіта дорослих як складова навчання впродовж життя спрямована на реалізацію права кожної повнолітньої особи на безперервне навчання з урахуванням її особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки.

Можна вважати, що вперше в нашій державі на законодавчому рівні питання освіти і навчання дорослих були визначені у Законі України «Про професійний розвиток працівників», в якому були визначені такі поняття як «професійне навчання працівників»⁸ і «неформальне професійне навчання працівників», втім у вказаному законі не врегульовано інші аспекти освіти і навчання дорослих, цей сегмент навчання протягом життя не представлений як складова цілісної системи.

Слід зазначити, що наразі в Україні відсутня концепція, державна політика та стратегія впровадження освіти і навчання дорослих. Доступні концептуальні напрацювання описують загальні підходи до формування і становлення освіти дорослих і перебувають у стадії наукових розробок⁹.

Наразі можна говорити лише про регулювання окремих компонентів системи освіти дорослих, прикладом чого є, зокрема, механізм видачі ваучерів¹⁰, завдяки якому підрозділами Державної служби зайнятості видаються ваучери особам віком старше 45 років, страховий стаж яких становить не менш як 15 років, для підтримання їхньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Наступним компонентом майбутньої системи освіти і навчання дорослих виступає підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації безробітних з урахуванням поточної та перспективної потреб ринку праці, що здійснюється Міністерством соціальної політики України (Мінсоцполітики) та Державною службою зайнятості на виконання положень ст. 22¹¹ Закону України «Про зайнятість населення». Втім зазначений механізм має обмежене коло користувачів, а саме безробітне населення, і не розповсюджується на працевлаштованих, осіб, що мають право на пенсію за віком чи вислугою років, інших економічно активних громадян тощо.

Окремим сегментом освіти та навчання дорослих є розгалужена мережа приватних навчальних та тренінгових центрів, що надають послуги з навчання й оволодіння відповідними навичками всім бажаючим на комерційній основі.

Слід зазначити, що з 2017 року Міністерство освіти і науки України (МОН) за підтримки Німецької асоціації народних університетів (dvv International) офіційно розпочало роботу над розробленням законопроекту «Про освіту дорослих»¹², завершити яку планувалося до кінця 2017 року. Втім суттєвого прогресу у розробленні зазначеного законопроекту поки що не спостерігається. Робота над законом мала б здійснюватися в таких напрямках, як легітимізація термінів «освіта дорослих», «навчання дорослих», визнання суспільної корисності цієї освіти та здійснення підготовки професійних кадрів для системи освіти дорослих. Проте логічним видається формування відповідної концепції освіти і навчання дорослих в Україні, його обговорення та уз-

годження з зацікавленими сторонами і розроблення згаданого законопроекту на його основі.

Проект концепції, представлений як авторська робота Л. Б. Лук'янової, охоплює лише сферу освіти дорослого населення, переважно аспект формального навчання. Проект концепції передбачає термінологічний блок, визначення основних принципів та напрямів освіти дорослих¹³. За умови доповнення проекту, зокрема, такими структурними частинами, як організація навчання дорослого

населення, інституційне, організаційне та фінансове забезпечення реалізації політики у сфері освіти і навчання дорослого населення, зазначений проект концепції може стати основою для розроблення відповідного законопроекту про навчання дорослих, тим більше, що його подання до Верховної Ради України заплановано на кінець 2018 року, а проведення консультацій з громадськістю планувалося, відповідно, МОНУ на липень 2018 р.

Розділ 2. Чинна політика в сфері навчання дорослих в ЄС та тенденції її розвитку

ЄС розвивало тематику навчання дорослих протягом багатьох років, адже зобов'язання сприяти підвищенню професійної кваліфікації було зафіксовано ще в Римських договорах 1957 р. З 2000 р. в ЄС робиться акцент на розробленні саме **політики** з навчання дорослих. Серед основних документів тут слід згадати про такі: 2002 р. – Рада ЄС публікує «Резолюцію з навчання протягом життя»¹⁴ (англ. Resolution on Lifelong Learning); 2006 – ЄК оприлюднює документ під назвою «Навчання дорослих: ніколи не пізно навчатися»¹⁵ (англ. Adult learning: It is never too late to learn). У 2007 р. з'являється документ «Завжди є слушний час для навчання»¹⁶ (англ. It is always a good time to learn). Він містив перший робочий план з навчання дорослих (англ. Action Plan on Adult Learning), який визначав першочергові пріоритети у секторі навчання дорослих на період 2008 – 2010 рр. в ЄС.

2.1. КОНСОЛІДОВАНА ПОЛІТИКА ЄС У СЕКТОРІ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ

Короткий аналіз у цьому розділі документа фокусується на періоді **з 2011 до квітня 2018 р., адже саме у 2011 р. сформувалася консолідована політика ЄС у секторі навчання дорослих** завдяки прийняттю Європейською Радою резолюції «Європейський порядок денний щодо навчання дорослих»¹⁷ (англ. The European Agenda for Adult Learning (EAAL)). Ключовими повідомленнями EAAL є те, що навчання дорослих у всіх його формах підвищує шанси на працевлаштування тих, хто навчається, і сприяє соціальній інтеграції, активній громадянській позиції та особистому розвитку. Розширення участі та надання можливості всім дорослим розвивати та відновлювати свої навички й компетенції протягом усього життя є основою цього документа. Розглянемо ключові пріоритети EAAL.

- На 2015 р. цей документ ставить завдання забезпечення узгодженості навчання дорослих з іншими сферами політики, що збільшують пропозицію та залучення методів, інструментів і провайдерів навчання

для дорослих; розширюючи доступ через навчання на робочих місцях, використання ІТ та додаткові можливості для покращення якості, включно з початковою та подальшою освітою провайдерів навчання для дорослих.

На 2016 р. «Порядок денний для нових навичок для Європи»¹⁸ (англ. New Skills Agenda for Europe) пропонує державам-членам запровадити гарантії для підвищення рівня базових навичок дорослих. 19 грудня 2016 Рада прийняла рекомендацію «Upskilling Pathways – Нові можливості для дорослих» (англ. Upskilling Pathways – New opportunities for adults)¹⁹. Її мета — допомогти 70 мільйонам дорослих Європи, які ще не мають середньої кваліфікації, отримати мінімальний рівень грамотності та цифрових навичок, щоб згодом здобути вищу кваліфікацію.

- На 2018 держави — члени ЄС повинні визначити заходи, які вони вживають для реалізації програми Upskilling Pathways.

Докладний аналіз національних освітніх політик країн ЄС та моделей у сфері навчання дорослих, які в них застосовуються, виходить за межі завдань цього аналітичного документа. Водночас, зацікавлені сторони можуть звернутися за інформацією до онлайн-інструментарію <https://ec.europa.eu/epale/en/policy-tool> (доступний станом на 30.06.2018), розробленого ЄК, щоб ознайомитись із порівняльним аналізом прогресу конкретних країн ЄС у впровадженні національної або регіональної політики навчання дорослих; результатами моніторингу ефективності кожної країни ЄС у підвищенні участі дорослих в навчанні тощо. У свою чергу, конкретні кейси щодо імплементації політики у сфері навчання дорослих серед шести країн: Бельгії (Фландрії), Чехії, Ісландії, Литви, Нідерландів, Словенії надає проект «TANDEM: Flexible pathways connecting VET and higher education, taking into account the requirements of the labor market» <https://ec.europa.eu/epale/en/blog/guidance-and-orientation-adult-learners-goal> <https://adultguidance.eu/> (доступний станом на 30.06.2018). Тут подається також огляд

певних політичних стратегій, які зосереджують увагу на навчанні та орієнтації, існуючих послугах для дорослих в цих країнах.

2.2. ІНДИКАТОРИ УСПІХУ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ В ЄС

Як результат цих систематичних дій було розроблено (2015 р.) шість ключових **індикаторів успіху** для політики у сфері навчання дорослих в ЄС²⁰.

1. Покращення сприйняття тими, хто навчається, процесу навчання. Формування позитивного ставлення до навчання у тих, хто навчається, має важливе значення для сприяння участі та утримання в навчанні. Наявні дані свідчать, що це не обумовлено прямими фінансовими стимулами, а радше пов'язано зі структурними особливостями системи навчання дорослих, такими як керівництво для тих, хто навчається; залучення соціальних партнерів до системи дорослого навчання та підвищення обізнаності щодо його переваг.

2. Збільшення інвестицій роботодавців у навчання. Роботодавці відіграють важливу роль у просуванні культури навчання та сприянні участі в ньому. Їх слід розглядати як важливих партнерів в постачанні та дизайні навчання дорослих. Дослідження свідчать про те, що інвестиції роботодавців у навчання є важливим чинником забезпечення доступності навчання, а також його популяризації, особливо серед представників робітничих спеціальностей.

3. Підвищення рівності доступу для всіх. Залучення труднодоступних груп до навчання та подолання бар'єрів для їх участі є складним завданням. Допомога людям, що належать до неблагополучних груп, надзвичайно важлива. Вона охоплює: фінансування навчання дорослих з обмеженими можливостями, а також підтримка в навчальних закладах відповідно до потреб та мотивації окремих учнів; визнання неформального та спонтанного навчання та впровадження базових навичок у навчальні програми для людей з низьким рівнем кваліфікації (які також, швидше за все, стануть членами соціально незахищених груп). Організації-посередники,

такі як громадські організації та профспілки, можуть відігравати важливу роль у залученні дорослих до навчання.

4. Надання освіти, яка відповідає потребам роботодавців та тих, хто навчається. Потреби тих, хто навчається, та роботодавців є важливими факторами у прийнятті рішень щодо того, чи починати процес навчання, особливо якщо воно пов'язане з роботою. Розроблення можливостей навчання для реагування на потреби слухачів робить перспективи участі у ньому більш привабливими. Дослідження підтверджують, що коли навчання враховує потреби і мотиви як роботодавців, так і тих, хто навчається, воно, імовірно, є більш ефективним для обох сторін та підвищує мотивацію до участі.

5. Надання високоякісного навчання дорослих. Незважаючи на порівняно невелику кількість систем оцінювання та інструментів, розроблених для забезпечення якості навчання дорослих, практики однакові в тому, що надання якісної освіти для дорослих є вигідним і для тих, хто навчається, і для роботодавців, і для громади.

6. Координація та моніторинг ефективності політики навчання протягом усього життя. Існує явна необхідність ефективно координувати політику навчання протягом усього життя, щоб досягти бажаних результатів для тих, хто навчається, роботодавців та громади. Аналітичні тематичні дослідження, політичні документи свідчать, що співпраця та координація освітньої політики щодо дорослих є важливими чинниками успішної реалізації на національному або міжнародному рівні. Реалізація стратегії навчання протягом усього життя не є достатньою умовою збільшення числа споживачів освітніх послуг, що забезпечується також координацією та співпрацею між різними установами та зацікавленими сторонами. Крім того, політична література передбачає, що збирання даних та свідчень для моніторингу політики навчання дорослих має вирішальне значення для забезпечення її ефективності.

2.3. КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНЦІЇ ДЛЯ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

У Рекомендації Ради ЄС про ключові компетенції для навчання впродовж життя від 17 січня 2018 р.²¹ (англ. Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning, 2018/0008 (NLE) схвалено оновлену редакцію ключових компетенцій

для навчання впродовж життя. Перелік і назви компетенцій, поданих у Додатку до 2018/0008 (NLE)²², порівняно з попередньою редакцією (Рекомендації ЄП та Ради ЄС про ключові компетенції для навчання впродовж життя від 18.12.2006²³), викладено у наступній редакції, яка представлена в неофіційному перекладі у Таблиці 1.

ТАБЛИЦЯ 1. ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ (КК) ДЛЯ НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Редакція КК 2006	Редакція КК 2018
1. Спілкування рідною мовою (Communication in the mother tongue)	1. Грамотність (Literacy competence)
2. Спілкування іноземними мовами (Communication in foreign languages)	2. Мовна компетентність (Languages competence)
3. Математична компетентність та основні компетентності у природничих і точних науках (Mathematical competence and basic competences in science and technology)	3. Математична компетентність та компетентність у науках, технологіях та інженерії (Mathematical competence and competence in science, technology and engineering)
4. Цифрова компетентність (Digital competence)	4. Цифрова компетентність (Digital competence)
5. Навчання вчитись (Learning to learn)	5. Особиста, соціальна та навчальна компетентність (Personal, social and learning competence)
6. Соціальна і громадянська компетентність (Social and civic competences)	6. Громадянська компетентність (Civic competence)
7. Загальна налаштованість на ініціативність та взаємодію (Sense of initiative and entrepreneurship)	7. Підприємницька компетентність (Entrepreneurship competence)
8. Культурне самовизначення і самовираження (Cultural awareness and expression)	8. Компетентність культурного самовизначення та самовираження (Cultural awareness and expression competence)

Для подальшого аналізу питання щодо ключових компетенцій та генези його розгляду в ЄС має сенс звернутися до розділу «Recommendations on Key Competences for Lifelong Learning» сайту ЄК за посиланням https://ec.europa.eu/education/initiatives/key-competences-framework-review-2017_en, що виходить за межі завдання цього аналітичного документа.

2.4. ЯКИМИ ФІНАНСОВИМИ ІНСТРУМЕНТАМИ ПІДТРИМУЄТЬСЯ ПОЛІТИКА З НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ В ЄС?

У 2014–2020 рр. фінансова підтримка програм та проектів з навчання дорослих надається через такі основні програми та фонди:

- Європейський Соціальний Фонд (англ. **European Social Fund** (ESF) <http://ec.europa.eu/esf/home.jsp?langId=en>)
ESF –це основний фінансовий інструмент ЄС для підтримки зайнятості. ESF допомагає фор-

мувати культуру навчання та навчання протягом життя, щоб працівники та роботодавці могли постійно підтримувати свої навички та компетенції.

- Програма Еразмус+ (англ. **Erasmus+**) http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/node_en

Приблизно 5 % бюджету програми Erasmus+ скеровано на фінансування навчання дорослих. Ідеться про мобільність для працівників освіти дорослих; міжнародне співробітництво між організаціями (наприклад, навчальні центри для дорослих), ініціативи щодо інноваційної політики (наприклад, мережі, що підтримують конкретні сфери політики, такі як грамотність та навчання дорослих. **Програма Еразмус+ відкрита також і для України.**

А також у фінансуванні реалізації програми Upskilling Pathways в ЄС задіяні:

- the EU Programme for Employment and Social Innovation(EaSi) <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1081>
- the European Regional Development Fund (ERDF) http://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf/
- the Fund for European Aid to the Most Deprived (FEAD) <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1089&langId=en>

- the European Globalisation Adjustment Fund (EGF) <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=326&langId=en>

- the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) https://ec.europa.eu/agriculture/cap-funding_en

У період 2007–2013 рр. та 2000–2006 рр. фінансовим інструментом ЄС для програм освіти дорослих та грантів для провайдерів такого навчання був фонд Грюндтвіґа (англ. LLP – GRUNDTVIG (2007–2013) та SOCRATES-GRUNDTVIG (2000–2006)) https://www.welcomeurope.com/european-funds/llp-grundtvig-612+512.html#tab=onglet_details

До кола організацій, які мали можливість звернутися до фонду Грюндтвіґа щодо грантів для організації та проведення **навчання та освіти дорослих**, входили: **регіональні та місцеві органи влади, корпорації, тренінгові центри, агенції, торгові палати, громадські організації, малий та середній бізнес.**

Таким чином, в ЄС різними засобами підтримується розвиток сектора навчання дорослих: від проведення якісних та кількісних досліджень, збирання статистичних даних, які фінансуються ЄК і/або країнами — членами ЄС, та обміну найкращими практиками до інновацій та фінансування процесу навчання і підвищення кваліфікації окремих дорослих осіб.

Розділ 3. Огляд міжнародних зобов'язань України у сфері освіти і навчання дорослих

Формуючи та імплементуючи політику у сфері навчання дорослих, країни Європейського Союзу на початку XXI ст. не лише приділяють значно більшу увагу її економічній доцільності, роль якої визначається ринком праці, й підносять її соціальне, культурне та громадське значення. Навчання стає визначальним чинником не тільки професійного, й особистісного розвитку²⁴.

Міжнародні зобов'язання України у сфері освіти і навчання дорослих відображені у низці міжнародних угод, документів, зокрема, в таких:

- Інчхонська Декларація ЮНЕСКО від 2015 р.²⁵ (Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action, Paris, UNESCO);
- Цілі Сталого Розвитку до 2030, (ЦСР) №4 в Підсумковому документі Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний в галузі сталого розвитку до 2030 року» (прийнятий у 2015 і ратифікований Україною у 2016 р.)²⁶
- Пріоритети Східного партнерства до 2020 р.²⁷;
- Гамбурзька Декларація ЮНЕСКО, 1997²⁸;
- Комплекс дво- та багатосторонніх міжнародних угод, в яких Україна виступає стороною;
- Угода про Асоціацію між Україною та ЄС.

Інчхонська декларація ЮНЕСКО від 2015 р., яка була прийнята у рамках Світового освітнього форуму (англ. World Education Forum 2015, Incheon, Republic of Korea, 19-22 May 2015, <http://en.unesco.org/world-education-forum-2015/>). Інчхонська декларація була схвалена міністрами, представниками неурядових організацій з більш ніж 100 країн світу, включно з Україною.

Інчхонська декларація сфокусована на п'яти сферах:

- право на освіту (забезпечення справедливої і всеосяжної якості освіти впродовж всього життя для всіх до 2030 року);
- рівність в освіті (рівний доступ до навчання, особливо для дівчаток і жінок, повинні стоя-

ти в центрі після 2015 року порядку денного, щоб розкрити весь потенціал всіх людей);

- інклюзивна освіта (інклюзивна освіта не тільки реагує і пристосовується до потреб кожного учня, а й впливає на ставлення до них суспільства – це гідний двосторонній процес);
- якість освіти (висока якість освіти, що надається навченими і підтримуваними вчителями, – це право всіх дітей, молоді та дорослих, а не привілей небагатьох);
- безперервне навчання, або навчання протягом життя (кожна людина на кожному етапі свого життя повинна мати можливості для безперервного навчання з метою набуття знань і навичок, необхідних їй для реалізації своїх прагнень та внеску до життя своїх громад).

Отже, проблематика навчання дорослих розглядається в Інчхонській декларації в рамках навчання протягом життя.

«Порядок денний в галузі сталого розвитку до 2030» (англ. 2030 Agenda for Sustainable Development), який містить 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), 169 завдань та низку індикаторів, був адаптований з урахуванням специфіки національного розвитку України. В 2017 р. оприлюднена базова Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», К., 2017²⁹ (далі Національна доповідь), яку було схвалено на засіданні Міжвідомчої робочої групи високого рівня для організації процесу імплементації ЦСР в країні.

Подальший аналіз у розділі щодо ЦСР базується на власному досвіді адвокаційної роботи, адже у 2016 р. експертки Жіночої Професійної Ліги брали участь у національних консультаціях щодо Порядку Денного 2030, які проводило Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (МЕРТ) та Програма Розвитку ООН (ПРООН). Експертки Ліги зосередилися на пропозиціях щодо національних завдань до Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) №4, №5 і №8³⁰.

Досвід адвокаційної роботи на національному рівні був представлений Оленою Лазоренко,

співавтором цього документа, під час Міжнародного Форуму «Креативна Україна», який пройшов в Києві 19-20.10.2017 для урядовців Мінкультури, і на Глобальному Фестивалі ООН зі Сталого Розвитку в Бонні (Німеччина) у березні 2018 р. для міжнародних структур та представників світового громадянського суспільства³¹.

Далі привернемо увагу до тих питань, які стосуються проблематики навчання дорослих та входять до Цілей Сталого Розвитку (ЦСР) №4. Адже, як слушно зазначається у Національній доповіді, *«упровадження концепції безперервної освіти вимагає збільшення участі населення (насамперед тих, хто починає входити або вже увійшли до зони соціальних ризиків) в освітніх програмах. Наразі рівень участі населення віком до 70 років у формальних та неформальних видах навчання та професійної підготовки становить близько 9 %.* Найбільш активною є молодь (92,2 % населення віком 15–24 роки охоплено різними видами навчання)»³². Саме тому до глобальних завдань ЦСР № 4 було додане національне: «Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності» з індикатором 4.5.1: «Рівень участі дорослих та молоді у формальних **та неформальних видах навчання** та професійної підготовки за останні 4 тижні, % населення віком 15–70 років» (яке відображене на с. 32 англomовної версії Національної доповіді «Sustainable Development Goals: Ukraine. 2017 National Baseline Report» та с. 34 україномовної версії Національної Доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», 2017).

Водночас, певні зауваження не знайшли відображення у цій базовій Національній доповіді. Так, ЦСР № 4 перекладена українською як «Забезпечення **всеохоплюючої і справедливої якісної освіти** та заохочення можливості **навчання впродовж усього життя для всіх**» (в англomовному оригіналі звучить як «Ensure **inclusive and quality education for all and promote lifelong learning**»). Заміна оригінального терміна «інклюзивна освіта» на «всеохоплюючу і справедливу» не є **виправданою** з огляду на такі міркування:

- термін «інклюзивна освіта» вже активно вживається в українській мові;
- поняття «інклюзія» походить від англomовних термінів «inclusion» та «inclusiveness», які українською перекладаються зазвичай як «включення», «залучення», «залученість»;
- інклюзивна освіта має визначення (які не є тут предметом аналізу), вона може бути трактована як залучення до освіти тих, для кого **доступ** до неї **обмежений** з різних причин, серед яких особливі потреби, культурні, вікові, гендерні відмінності тощо;
- інклюзивність освіти є важливим елементом **освіти та навчання для дорослих** і складовою навчання протягом життя (lifelong learning).

ПРІОРИТЕТИ СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА ДО 2020 р.

Саміт Східного партнерства, який відбувся в Ризі у 2015 році, та засідання Ради Міністрів у травні 2016 року підтвердили спільну позицію щодо здійснення кроків у чотирьох ключових сферах:

- 1)** економічний розвиток та ринкові можливості;
- 2)** зміцнення інституцій та належне урядування;
- 3)** сполучення, енергетична ефективність, навколишнє середовище та зміна клімату;
- 4)** мобільність та контакти між людьми.

З метою розв'язання цих завдань було визначено 20 основних конкретних результатів, яких потрібно досягнути в рамках пріоритетів, прийнятих у Ризі, – на основі вже існуючих зобов'язань як з боку ЄС, так і з боку країн-партнерів Східного партнерства.

Розкриваючи четверту ключову сферу – мобільність та контакти між людьми, – Європейський Союз та учасники Східного партнерства визначили, що «високопрофесійна, освічена робоча сила є найбільш важливим ресурсом для економіки і робить внесок у створення відкритого обігу знань та досвіду, для збільшення зростання та конкурентоздатності, а також для побудови гармонійного та заможного суспільства. Інвестиції в освіту здійснюють відчутний

вплив на освітні системи та політики. Якість та відповідність освіти у країнах Східного партнерства будуть і надалі підвищуватися, акцентуючи окрему увагу на питаннях модернізації та реформ відповідно до стандартів європейської сфери вищої освіти»³³.

Участь країн Східного партнерства у програмах **Erasmus+**, **«Креативна Європа»**, **COSME** і **Горизонт 2020**, зокрема у заходах **програми ім. Марії Склодовської-Кюрі**, відкриває нові можливості для поїздок з метою навчання і обміну досвідом держслужбовців, представників бізнесу, професіоналів, студентів та науковців. Усі ці заходи підтримуватимуть всеосяжні дії щодо розвитку навичок і вмінь.

ГАМБУРЗЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ЮНЕСКО ЩОДО ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ

Гамбурзька Декларація ЮНЕСКО щодо освіти дорослих, прийнята на 5-й міжнародній конференції, присвяченій освіті дорослих (1997 р.), зокрема, робить акцент на тому, що світ, який змінюється, вимоги суспільства та ринку праці підвищують очікування від людини, що вимагає від кожного докладання зусиль для поновлення знань та навичок протягом усього його життя.

В основі цієї трансформації лежить нова роль держави та поява розширених партнерств, присвячених навчанню дорослих в рамках громадянського суспільства. Держава залишається основним інструментом забезпечення права на освіту для всіх, особливо для найбільш уразливих груп суспільства, таких як меншини та корінні народи, а також для забезпечення загальної політики.

Серед акцентів в освіті дорослих, яким державам-членам необхідно приділити окрему увагу, Гамбурзька декларація називає, зокрема, наступні:

Грамотність дорослих, яка має виступати каталізатором для участі у соціальній, культурній, політичній та економічній діяльності, а також для навчання протягом усього життя.

Розширення прав жінок та їх всебічна інтеграція до соціально-економічного жит-

тя, що передбачає неприйнятність будь-яких спроб обмежити право жінок на грамотність, освіту та навчання.

Трансформація економіки, яка охоплює глобалізацію, зміни у моделях виробництва, зростання безробіття та труднощі забезпечення надійних засобів до існування. Зазначене вимагає більш активної політики в галузі зайнятості та збільшення інвестицій у розвиток необхідних навичок, щоб чоловіки та жінки брали участь у роботі на ринку праці та діяльності, що генерує прибуток.

Доступ до інформації. Розвиток нових інформаційно-комунікаційних технологій призводить до нових ризиків соціального та професійного вилучення для груп людей, які не можуть адаптуватися до цих змін. Тому одним з завдань освіти дорослих в майбутньому має стати мінімізація цих ризиків з тим, щоб інформаційне суспільство не втрачало увагу до людського виміру.

ЧИННІ МІЖНАРОДНІ УГОДИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Аналіз чинних дво- і багатосторонніх міжнародних угод в галузі освіти свідчить³⁴, що переважна більшість угод щодо співпраці у сфері освіти **не містить** окремих положень щодо навчання і освіти дорослих.

Водночас **третина** міжнародних угод **містить** відповідні положення щодо навчання і освіти дорослих. При цьому окремим блоком можна виділити угоди з країнами – членами Співдружності Незалежних Держав (СНД), укладені на початку 2000-х років, в яких є типові практично для всіх угод положення щодо підготовки спеціалістів на основі обміну студентами, аспірантами та стажерами за фахами, що є пріоритетними для кожної із сторін, а також щодо підготовки та підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів³⁵.

Частина міжнародних угод з іншими державами містять загальні положення щодо співпраці і сприяння підготовці та перепідготовці фахівців через аспірантуру, докторантуру, наукове стажування, підвищення кваліфікації.³⁶ Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Чорногорії про співробітництво в галузі освіти і на-

уки містить пряме посилання у ст. 9 на зобов'язання сторін підтримувати обмін інформацією та експертами з метою вдосконалення професійно-технічної освіти дорослих та заохочення до співпраці в цій галузі³⁷.

В рамках системи міжнародних відносин, що склалися серед членів СНД, слід виділити розроблення Модельного закону про освіту дорослих, яким ще у 1997 р. були узагальнені та запропоновані такі терміни у цій сфері як «доросла особа, що навчається», «освіта дорослих», «андрагогіка» тощо³⁸.

Рішенням Ради міністрів закордонних справ держав – членів Співдружності стосовно проекту Рішення про План заходів щодо реалізації Концепції розвитку освіти дорослих в державах – учасниках СНД було схвалено План заходів щодо реалізації Концепції розвитку освіти дорослих в державах – учасниках Співдружності Незалежних Держав³⁹. Серед інших, План заходів щодо реалізації Концепції розвитку освіти дорослих в державах – учасниках передбачав такі заходи: розроблення і вдосконалення проектів національних програм розвитку освіти дорослих та просвітницької діяльності; внесення в національні програми (плани) розвитку систем освіти розділів (питань) розвитку освіти дорослих та просвітницької діяльності; підготовка пропозицій щодо вдосконалення модельного законодавства СНД і зближення національних законодавств держав – учасниць СНД у сфері освіти дорослих та просвітницької діяльності; підготовка пропозицій щодо створення центрів (кафедр) з підготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері освіти дорослих та просвітницької діяльності тощо.

Особливий характер участі України в діяльності СНД та ускладнення відносин між Україною та Російською Федерацією починаючи з 2014 року, призвели до того, що спільні документи СНД, зокрема у сфері освіти і навчання дорослих, для України виступають лише модельними, тобто необов'язковими для виконання. Враховуючи плани України вийти зі складу СНД, зазначені положення в майбутньому не матимуть для неї жодного значення.

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

Окреме місце у системі міжнародних зобов'язань України у сфері формування і реалізації політики освіти і навчання дорослих посідає Угода про асоціацію між Україною та ЄС⁴⁰. Так пункт ф) ст. 420 глави 21 розділу V Угоди, зокрема, передбачає спільні зусилля сторін, спрямовані на сприяння впровадженню активних заходів на ринку праці та підвищення ефективності служб зайнятості з метою задоволення потреб ринку.

В контексті розвитку співробітництва сторін в галузі освіти, навчання Угодою про асоціацію між Україною та ЄС передбачено, що сторони здійснюють заходи, спрямовані на активізацію обміну інформацією, практикою та досвідом, для заохочення більш тісного співробітництва в галузі професійно-технічної освіти та навчання, зокрема з метою: а) розвитку систем професійно-технічної освіти та навчання, подальшого підвищення кваліфікації протягом трудової діяльності/життя, що відповідає реаліям в контексті змін на ринку праці (пункт а) ст. 432 глави 23).

На жаль, прослідкувати стан виконання зазначених зобов'язань наразі неможливо, виконання вищезазначених положень статей Угоди про асоціацію між Україною та ЄС мають формально-інформаційний характер і не належать до пріоритетних завдань відповідних уповноважених органів⁴¹.

Таким чином, аналіз міжнародних зобов'язань України в контексті розвитку політики освіти і навчання дорослих свідчить про наявність достатньої кількості орієнтирів, визнаних на світовому рівні. Ці орієнтири, за наявності політичної волі та розуміння суспільством необхідності і важливості формування системи освіти і навчання дорослих в Україні, мають допомогти відповідним органам державної влади сформулювати відповідні «Зелену» та «Білу» книги, а потім на цій базі концепцію, яка, після громадського обговорення і уточнення, має лягти в основу формування державної політики освіти і навчання дорослих в Україні.

Розділ 4. Огляд основних аналітичних інструментів для розроблення політики у сфері навчання дорослих в ЄС

У ЄС використовується багато різних методів збирання інформації, первинних та вторинних даних для розроблення політики у сфері навчання дорослих. Серед таких основних інструментів слід відзначити Європейські статистичні дані (дані збираються як на рівні ЄС, так і на рівні держав – членів ЄС); міжнародні опитування та дослідження, такі як «Опитування щодо освіти дорослих» (англ. The Adult Education Survey (AES)), «Опитування щодо продовження професійного навчання» (англ. the Continuing Vocational Training Survey (CVTS)) та «Програма для Міжнародного Оцінювання Компетентностей Дорослих» (англ. The Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC)). Загалом існує достатня кількість статистичних та первинних даних, які можуть бути використані для покращення моніторингу стратегій навчання дорослих в ЄС.

4.1. ПРОГРАМА ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО ОЦІНЮВАННЯ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДОРОСЛИХ (PIAAC)

«Програма для Міжнародного оцінювання компетентностей дорослих» (англ. Programme for the International Assessment of Adult Competencies (PIAAC), <http://www.oecd.org/skills/piaac/>) проводиться Організацією Економічного Співробітництва і Розвитку (англ. скорочено OECD) за підтримки ЄК. Опитування вимірює рівень володіння дорослими ключовими навичками обробки інформації, як-от: грамотність, знання в арифметиці та вміння розв'язувати проблеми у багатьох технологічних середовищах – і збирає інформацію та дані про те, як дорослі використовують свої вміння вдома, на роботі та у спільноті.

Українським варіантом перевірки навичок письмової грамотності дорослого населення може вважатися «Український диктант», але його результати не є репрезентативними, їх не збирають, не обробляють та не аналізують для розв'язання завдань політики з навчання дорослих в Україні.

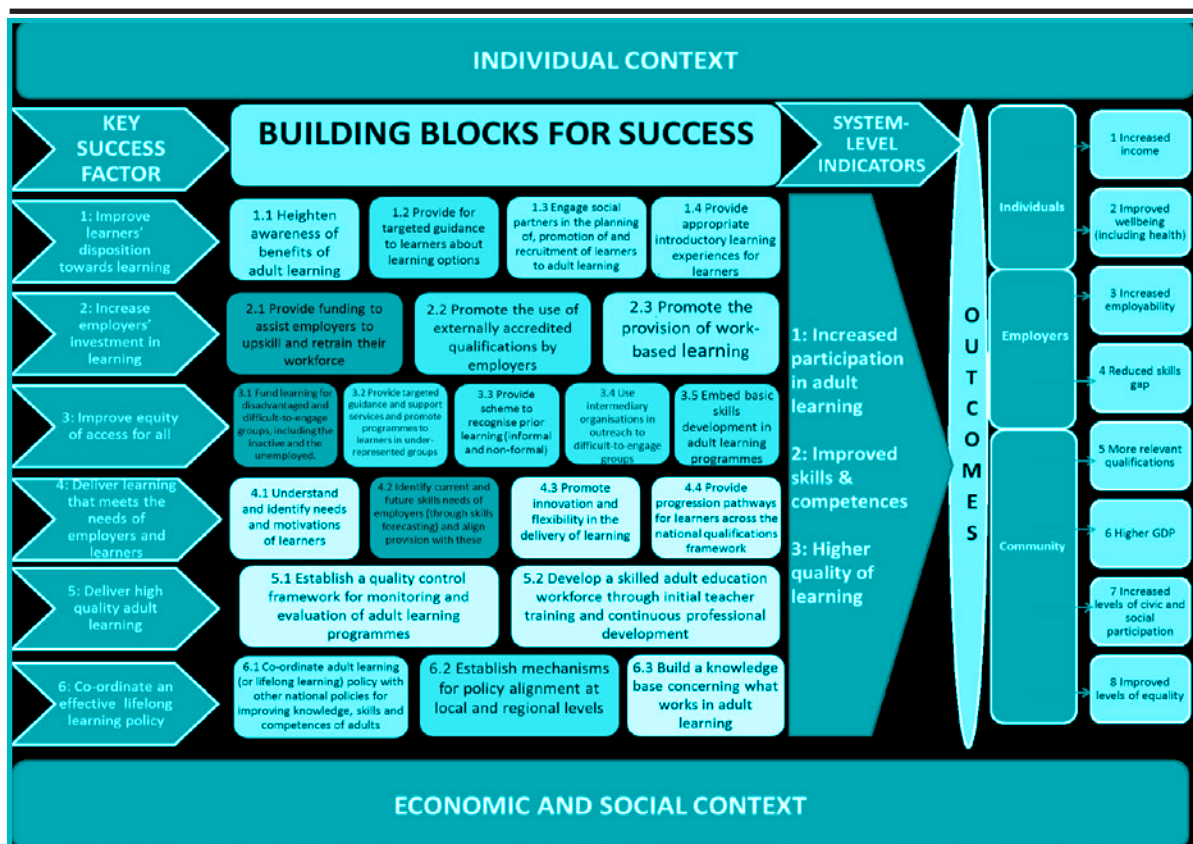
4.2. АНАЛІТИЧНА СХЕМА ДЛЯ КЕРІВНИЦТВА РОЗРОБЛЕННЯМ, АНАЛІЗОМ, ОЦІНЮВАННЯМ ТА МОНІТОРИНГОМ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ ДОРОСЛИХ

Для надання допомоги розробникам політики в «Дослідженні щодо аналізу стратегій навчання дорослих та їхньої ефективності в Європі» (англ. «Study on the analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe») в 2015 р. було розроблено так звану «аналітичну структуру» (англ. Analytical framework) (див. таблицю 1), яка може бути використана як робочий варіант (шаблон) для керівництва розробкою, аналізом, оцінюванням та моніторингом стратегій навчання дорослих на регіональному, національному або міжнародному рівнях. В ЄС розроблений онлайн-інструмент, доступний наразі за посиланням <https://ec.europa.eu/epale/en/policy-tool/key-success-factors> (станом на 5.05.2018), який допомагає розробникам політики використовувати цю аналітичну структуру. Аналітичні рамки, розроблені в цьому дослідженні, надають певну базову основу для тих держав, які зацікавлені у запровадженні або вдосконаленні системи моніторингу своєї політики щодо дорослих.

Аналітична структура, наведена у таблиці 1, містить: 1) детальне зображення елементів, визначених як важливі для досягнення ефективного навчання дорослих, і демонструє їх зв'язки; 2) ілюструє, як конкретні заходи для навчання дорослих, які можуть розглядатися як «конструктивні елементи» для успішної політики, сприяють досягненню шести ключових факторів для успіху; 3) ілюструє, як ці політичні дії забезпечують ефективність навчання дорослих; 4) враховує насамперед, ті показники, які свідчать про збільшення участі в навчанні; 5) показує різні наслідки, що впливають із цієї політики, та групи, які користуються цими результатами участі в навчанні дорослих: ті, хто навчаються, роботодавці та громади.

Таким чином, можна констатувати, що існує достатня кількість статистичних даних, які використовуються в ЄС для покращення моніторингу стратегій навчання дорослих. Для

СХЕМА 1. ПРИКЛАД АНАЛІТИЧНОЇ СТРУКТУРИ (2015 Р.) ДЛЯ КЕРІВНИЦТВА РОЗРОБЛЕННЯМ, АНАЛІЗОМ, ОЦІНЮВАННЯМ ТА МОНІТОРИНГОМ СТРАТЕГІЙ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ⁶²

Джерело: European Commission (2015): Study on the analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe// An in-depth analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Directorate C (Europe 2020: Employment Policies), Unit 5 (Vocational Training and Adult Education), 2015. – P. 156.

цілей розроблення та подальшого моніторингу політики з навчання дорослих в Україні має сенс звернутися до європейського досвіду, наприклад, шляхом участі/приєднання України до міжнародних опитувань та досліджень. Вибір тих з них, які найбільш є релевантними для країни, має сенс зробити після публічних консультацій з експертами та усіма зацікавленими сторонами. Для надання допомоги

вітчизняним політикам, розробникам державної політики (англ. policy makers) у формуванні, аналізі, оцінюванні та моніторингу майбутньої стратегії навчання дорослих в Україні можна звернутися до аналітичної структури, яка представлена в «Дослідженні щодо аналізу стратегій навчання дорослих та їхньої ефективності в Європі» та доступна онлайн.

СХЕМА 3. РОЗБУДОВА ЕФЕКТИВНОЇ ПОЛІТИКИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ: ОСНОВНІ ФАКТОРИ УСПІХУ. АНАЛІТИЧНА СТРУКТУРА, 2018 р. (АВТОРСЬКИЙ ПЕРЕКЛАД)

Ключові фактори успіху	Основні складові успіху політики навчання дорослих					Індикатори рівня системи	Результати
1. Інтерес тих, хто навчається, до процесу навчання	1.1. Підвищення обізнаності щодо переваг навчання	1.2. Забезпечення керівництва за варіантами навчання	1.3. Залучення соціальних партнерів	1.4. Забезпечення позитивного початкового досвіду навчання		1. Участь у навчанні	Для фізичних осіб
2. Інвестиції роботодавців у процес навчання	2.1. Фінансові стимули для роботодавців	2.2. Сприяння в акредитуванні кваліфікації	2.3. Сприяння навчанню на робочому місці				● збільшення доходів ● поліпшення добробуту ● покращення доступу до ринку праці
3. Розширення можливостей рівного доступу для всіх	3.1. Фінансування навчання для вразливих груп	3.2. Забезпечення цілеспрямованого керівництва і підтримки	3.3. Визнання попереднього навчання	3.4. Охоплення за допомогою цілої низки організацій	3.5. Розвиток основних навичок	2. Навички та компетенції	Для роботодавців
4. Релевантність навчання	4.1. Розуміння потреб тих, хто навчається	4.2. Прогнозування щодо потрібних роботодавцям навичок	4.3. Сприяння інноваціям і гнучкості	4.4. Забезпечення просування по шкалі кваліфікації тих, хто навчається			● вмотивованість робочої сили ● продуктивність ● новаторство
5. Висока якість навчання	5.1. Моніторинг та оцінювання		5.2. Розвиток навичок та людських ресурсів освіти дорослих			3. Результати навчання	Для громади
6. Взаємозв'язок місцевої й національної політики	6.1. Координація з іншими політиками	6.2. Зіставлення національної політики з політикою на місцевому рівні		6.3. Створення бази знань			● економічне зростання ● громадянська та соціальна активність ● більша рівність

Джерело: Електронна платформа для навчання дорослих в Європі (EPALE) <https://ec.europa.eu/epale/en/policy-tool/key-success-factors> (станом на 5.05.2018)

Розділ 5. Забезпечення рівності можливостей чоловіків і жінок в доступі до усіх форм навчання дорослих

Імплементация правових норм ЄС у сфері рівності прав та можливостей жінок і чоловіків стала питанням української політики після підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, яка набула чинності у повному обсязі 1 вересня 2017 р. Зокрема, така робота регламентується статтею 424 та Додатком XL Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншого, і має бути проведена протягом **трьох років** з моменту набуття Угодою чинності. Проблематиці розбудови та імплементції принципу ґендерної рівності присвячено також низку європейських директив та рекомендацій. Так, директива ЄС «Про імплементацию принципів рівності чоловіків і жінок у доступі до товарів і надання послуг» за 2004 р. вимагає, щоб Співтовариство у своїй різнобічній діяльності намагалося ліквідувати нерівність і поширювати рівність чоловіків і жінок⁴².

В «Інтегрованих настановах для досягнення росту та зайнятості 2005–2008», затверджених на засіданні Європейської Ради у липні 2005 р., йдеться про те, що потрібно дотримуватися комплексного ґендерного підходу та ґендерної рівності у всіх заходах, спрямованих на досягнення середнього рівня зайнятості у Європейському Союзі, який становитиме 70 % загалом і не менше як для 60 % жінок⁴³.

Як відбувається врахування ґендерного чинника? Це є процес оцінювання наслідків будь-якої дії для жінок і чоловіків, включно зі змінами в законодавстві, політиці або запровадженням програм в будь-якій сфері і на всіх рівнях. Це стратегія для забезпечення врахування інтересів і досвіду як жінок, так і чоловіків як цілісного аспекту у проектуванні, реалізації, моніторингу та оцінюванні політики і програм в усіх політичних, економічних і соціальних сферах, з тим щоб чоловіки і жінки мали можливість отримувати рівну вигоду, а нерівність не зберігалася назавжди. Кінцевою метою є досягнення ґендерної рівності (ЕКОСОС, 1997 р.).

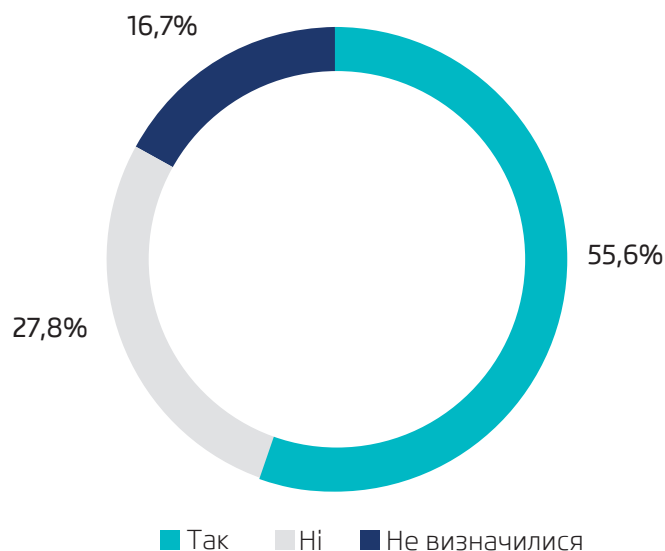
Розглядаючи запровадження ґендерного фактора на рівні місцевих державних адміні-

страцій та органів місцевого самоврядування в Україні загалом, а також департаментів освіти зокрема, зазначимо, спираючись на висновки державного *Звіту (2014) щодо виконання Україною Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW)*⁴⁴, що «в місцевих державних адміністраціях та органах місцевого самоврядування немає єдиної структури, яка б відповідала за цей напрям роботи. Існують міста і райони, де немає уповноважених (координаторів) з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків, відсутні консультативно-дорадчі органи, проблемами подолання дискримінації за ознакою статі або взагалі ніхто не займається, або робота проводиться формально».

Згідно з баченням українських експертів з навчання дорослих та даними експертного опитування, проведеного авторами у рамках цього дослідження у квітні-травні 2018 р. (див. додатки 1, 2, 3), розмірковуючи над питанням про важливість забезпечення рівності можливостей чоловіків і жінок в доступі до усіх форм навчання дорослих під час формування і реалізації державної політики, відповідь «надзвичайно важливо» та «дуже важливо» вибрали 66,7 % респондентів, «зовсім не важливо» – 16,7 %, нейтральну позицію (яка радше корелює з питанням про невизначеність особистої думки щодо цього) займають 16,7 % експертів.

Про необхідність розроблення національної політики з просування рівності чоловіків та жінок у сфері навчання дорослих в Україні або присвячення окремого розділу цій темі в загальній програмі з ґендерної рівності заявляють 55,6 %, неважливим це питання вважають 27,8 %, та не визначились щодо цього 16,7 % респондентів (див. схему 2).

СХЕМА 4. ЧИ ПОТРІБНА НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА З ПРОСУВАННЯ РІВНОСТІ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК У СФЕРІ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ АБО ОКРЕМИЙ РОЗДІЛ, ПРИСВЯЧЕНИЙ ЦІЙ ТЕМІ, В ЗАГАЛЬНІЙ ПРОГРАМІ З ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ?

У свою чергу, думку про **важливість** запровадження тимчасових спеціальних заходів для вирівнювання гендерного балансу в рамках політики з навчання дорослих, наприклад, фіксованої пропорції чи квоти для певної статі під час навчання та на робочих місцях, якщо ця стаття там перебуває у меншості, підтримують 50 % експертів, не згодні з нею 22,3 %, важко відповісти було 27,8 % респондентів.

Схвальна відповідь 50 % експертів на наведене вище питання з нашої «Анкети опитування експертів для визначення основних напрямів формування державної політики навчання дорослих в Україні» є вкрай важливою, особливо з огляду на сучасний гендерний дисбаланс у сферах державної служби та управління людськими ресурсами тощо.

Загалом більшість українських експертів, які взяли участь в нашому опитуванні, вважають ідею розроблення національної політики з просування рівності чоловіків та жінок у сфері навчання дорослих в Україні **важливою, необхідною та підтримують запровадження тимчасових спеціальних заходів** у цій царині.

Водночас, Європейський Союз у своєму «Акті Європи про малий бізнес» робить особливий наголос на розширенні участі жінок в економіці через участь у підприємницькій діяльності, вважаючи це фактором, що підвищить конкурентоспроможність бізнесу загалом. Загальна оцінка України за першим напрямком **«Навчання навичок підприємництва та підприємницька діяльність жінок»**, яка наведена в дослідженні «Індекс політики щодо МСП. Оцінка реалізації Україною Акта з питань малого бізнесу для Європи», 2016 р. (далі «Індекс політики щодо МСП») **є найнижчою** серед країн Східного партнерства (Азербайджан – 2,59, Вірменія – 2,63, Білорусь – 2,39, Грузія – 2,70, Республіка Молдова – 2,57 та Україна – 2,25). Зазначимо, що Індекс політики щодо МСП укладався провідними європейськими інституціями, такими як Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Європейська Комісія (ЕК), Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР) та Європейський Фонд Освіти (ЄФО), двічі (в 2012 та у 2016 р.) для країн Східного партнерства. Ця оцінка для України склала всього 1,50 бала (відкориговані до 1,65 бала за новою методикою) з 5 можливих у 2012 р.⁴⁵ та 2,25 бала у 2016 р.⁴⁶

З огляду на необхідність змін у цій царині, важливим кроком є розроблення та затвердження урядом *Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року в Україні* (далі – Програма рівних прав), про це йдеться у Постанові КМУ від 11 квітня 2018 р. № 273.⁴⁷ Програма спрямована на підвищення рівня дотримання принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життя українського суспільства.

Проблематика політики навчання дорослих дотична до розділу II «Підвищення професійного рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» означеної Програми рівних прав. Безпосередньо це стосується таких його складових:

Завдання № 5. Зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами.

- Захід 1: проведення для державних службовців, посадових осіб органів місцевого самоврядування, працівників державних підприємств, установ та організацій **навчань** з питань рівності прав та можливостей жінок і чоловіків та застосування тимчасових спеціальних заходів.

- Захід 2: проведення для галузевих спеціалістів **методичних навчань** з питань здійснення гендерного портретування, протидії дискримінації за ознакою статі, застосування позитивних дій та інших способів забезпечення гендерної рівності.

- Захід 3: організація **навчання з підвищення кваліфікації** співробітників сектора безпеки та оборони з питань забезпечення прав людини, зокрема прав жінок, яким планується охоплювати 25 % особового складу щороку.

Завдання № 6. Внесення до навчальних програм курсів з підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування питань із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

- Заходи: розроблення модулів/тем за сферами дії Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок із забезпечення рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків з урахуванням сучасних міжнародних документів та рекомендацій міжнародних моніторингових органів та внесення їх до професійних, короткострокових **програм підвищення кваліфікації** державних службовців і посадових осіб.

Моніторинг результатів навчання буде забезпечуватися шляхом оцінювання результатів службової діяльності, коли до Типового порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців (затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 640) буде введений показник гендерної чутливості. Це передбачено завданням № 4 розділу 2 «Підвищення професійного рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» Програми рівних прав.

Таким чином, більшість українських експертів з навчання дорослих вважають розроблення національної політики з просування рівності чоловіків та жінок у сфері навчання дорослих в Україні важливою, необхідною та підтримують запровадження тимчасових спеціальних заходів (квот, фіксованої пропорції тощо для менш представленої статі). Наприклад, про тимчасові спеціальні заходи йдеться в ухваленій у квітні 2018 р. Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р. в Україні. Ця Програма рівних прав має також окремий розділ (№ 2), який безпосередньо стосується проблематики навчання дорослих, де основними розпорядниками коштів визначено центральні та місцеві органи влади, а також, за згоди, заклади післядипломної освіти, громадські об'єднання та міжнародні організації. Фінансування програм/проектів/заходів з навчання дорослих у царині гендерної рівності, згідно з цією Програмою, має здійснюватись за рахунок місцевого бюджету та інших джерел.

Розділ 6. Очікування основних груп впливу (стейкхолдерів) та готовність відповідних органів публічної влади щодо розвитку системи навчання дорослих в Україні

Актуальність розроблення політики освіти і навчання дорослих в Україні стала особливо помітною після прийняття Закону України «Про освіту» (2017 р.) та внесення розроблення окремого закону «Про освіту дорослих» до плану нормотворчої роботи уряду на 2018 рік. На нашу думку, можна припустити, що в суспільстві, перш за все в експертному, громадському середовищі України, формується розуміння важливості та своєчасності розроблення цієї політики, яке підкріплюється ініціативами і планами органів державної влади.

Це можна пояснити кількома причинами, частину з яких було обговорено під час круглого столу «Майбутнє ринку праці в Україні», проведеного 19 березня 2018 р. за ініціативи Конфедерації роботодавців України та Інституту професійних кваліфікацій.⁴⁸ Це, зокрема:

- відсутність сучасної стратегії розвитку трудового потенціалу держави, яка має відповісти на актуальні для України виклики;
- відсутність системи навчання впродовж життя, зокрема дорослих осіб, орієнтованої на подовження терміну їх продуктивної зайнятості;
- масштабний відплив за кордон працездатного населення та молоді;
- відсутність системного аналізу структури зайнятих на регіональному ринку праці та короткострокового прогнозування попиту і пропозиції робочої сили;
- суттєва розбалансованість попиту й пропозиції робочої сили, що ускладнюється невідповідністю обсягів підготовки спеціалістів, зокрема з вищою освітою, з пріоритетами економічного розвитку держави та реаліями ринку праці;
- непопулярність і неprestижність низькокваліфікованої, але суспільно необхідної праці і, як наслідок, можливе збільшення квот трудових імігрантів;
- недостатня відповідність професійно-освітньої підготовки працівників перспективним вимогам ринку праці та технологічному розвитку тощо.

Вищеназвані причини та їхні наслідки (перелік яких може бути продовжений) разом з п'ятьма основними проблемами, зазначеними у вступі, фактично змушують розробників державної політики та їхніх стейкхолдерів звернути увагу на потенціал дорослого населення України як чинник підвищення продуктивної зайнятості та збалансування вітчизняного ринку праці.

Кого можна віднести до таких категорій стейкхолдерів?

Доросле населення України, яке має навчальні потреби:

- особи, зареєстровані у центрах зайнятості;
- особи з обмеженими можливостями;
- особи літнього віку в селах;
- особи літнього віку в містах;
- імігранти;
- жінки та чоловіки, які зайняті на ринку праці;
- жінки та чоловіки, що входять до вразливих категорій.

Провайдери навчальних послуг для дорослих в Україні:

- заклади вищої освіти;
- професійно-технічні навчальні заклади;
- середні школи;
- інститути післядипломної освіти;
- бізнес-школи;
- корпоративні центри навчальної підготовки у приватному секторі;
- центри професійної освіти Державної служби зайнятості;
- профільні організації громадянського суспільства (ОГС);
- тренінгові та консультативні приватні компанії;
- відділення аспірантури та докторантури закладів вищої освіти/наукових установ;

- навчальні центри при ОГС, за умови запровадження спеціальних курсів/програм для дорослих.

Міжнародні організації:

- відповідні структури Представництва Європейського Союзу в Україні;
- відповідні структури ООН та ЮНЕСКО (англ. UNESCO);
- Європейський фонд освіти (англ. European Training Foundation);
- dvv International;
- відповідні структури Світового банку в Україні;
- Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

Наукові та аналітичні установи

- Національна академія педагогічних наук України;
- відповідні установи Національної академії наук України;
- експертні та профільні організації громадянського суспільства;

Узагальнюючи очікування груп стейкхолдерів щодо розроблення та запровадження політики освіти та навчання дорослого населення в Україні, слід зазначити наступне.

У розробленні та впровадженні політики освіти і навчання дорослих в Україні зацікавлені дорослі особи, у яких є навчальні потреби. Ця категорія охоплює як громадян України, так і осіб без громадянства, що законно перебувають на її території. Ця категорія осіб менш підпадає під вплив міграційних процесів (порівняно з молоддю)⁴⁹ і готова залишатися на внутрішньому ринку праці за умов наявності актуальних знань, навичок і гідного рівня оплати.

За даними експертного опитування (див. додатки 1, 2, 3), що проводилося в рамках цього дослідження, навчання за рахунок фінансування реалізації державної політики найбільше потребують наступні категорії дорослих осіб: безробітні, що зареєстровані в центрах

зайнятості; особи з обмеженими можливостями та доросле сільське населення (27,8 % по всіх трьох категоріях).

Вищесказане дає підстави для висновку, що лише на першому етапі безпосередніми бенефіціарами від розроблення та впровадження державної політики освіти і навчання дорослого населення можуть бути **більше 1 млн осіб**.

Другою беззаперечно зацікавленою у розробленні та впровадженні політики освіти і навчання дорослого населення категорією стейкхолдерів є провайдери освітніх і навчальних послуг. Їхній інтерес пояснюється додатковими можливостями отримання прибутку за рахунок розширення контингенту осіб, що можуть отримувати освітні та навчальні послуги. Для окремої частини провайдерів освітніх послуг, що мають відповідні ліцензії Міністерства освіти і науки України, впровадження цієї політики має додатковий інтерес через їх залучення до державних програм освіти і навчання, що матимуть бюджетне фінансування. На нашу думку, виділяти якусь окрему чи окремі категорії провайдерів освітніх/навчальних послуг, які можуть бути більше зацікавлені у розробленні та впровадженні політики освіти і навчання дорослого населення, недоречно. Відштовхуватися необхідно від зацікавленості дорослої особи у здобутті додаткової освіти чи відповідних навичок та можливостей будь-якого з зазначених провайдерів освітніх/навчальних послуг їх надати у максимально зручний для людини спосіб.

Також важливо брати до уваги запровадження практики підтвердження результатів неформального навчання (поки що тільки за робітничими професіями), хоча цій темі приділяється значна увага в ЄС. Ця практика охоплює центри проведення тестування наявних знань і навичок, а також провайдерів освітніх і навчальних послуг, які надаються дорослим особам за результатами такого тестування.

Міжнародні організації є помірно зацікавленими у розробленні та впровадженні політики освіти і навчання дорослих в Україні. З одного боку, такі представники цієї групи як Пред-

ставництво Європейського Союзу в Україні, Європейський фонд освіти (European Training Foundation) є носіями і співвиконавцями політичних і правових зобов'язань, що впливають з Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, а з іншого, це загальні для країн – членів ЄС тенденції і процеси⁵⁰. З огляду на вищесказане, зазначені суб'єкти, з одного боку, слідкують за виконанням Україною взятих на себе зобов'язань, а з іншого – намагаються наблизити її до розуміння процесів та тенденцій розвитку політики освіти і навчання дорослих, притаманних членам ЄС. До цієї ж категорії можна віднести й Світовий банк в Україні, який проводить глобальні й регіональні дослідження у цій сфері⁵¹.

Окремо виділяються такі суб'єкти цієї групи як ЮНЕСКО та dvv International. ЮНЕСКО як спеціалізована установа ООН, що опікується питаннями освіти, науки і культури, має у своєму складі Інститут навчання впродовж життя (UNESCO Institute for Lifelong Learning), який є єдиним спеціалізованим підрозділом у складі органів ООН, який має мандат займатися навчанням впродовж життя на глобальному рівні. Забезпечуючи цілісний та інтегрований, міжгалузевий підхід до навчання впродовж життя як провідну парадигму освіти у XXI столітті, Інститут підтримує навчання впродовж життя з акцентом на навчання дорослих, безперервну освіту, грамотність та неформальну базову освіту⁵². На жаль, окремих програм у сфері освіти і навчання дорослих між Україною та ЮНЕСКО поки що бракує⁵³.

Інститут міжнародного співробітництва Німецької асоціації народних університетів (DVV або Deutscher Volkshochschulverband e.V.) (dvv International) є спеціалізованою організацією яка з більш ніж 200 партнерами в більш ніж 30 країнах Азії, Африки, Латинської Америки та Європи налагоджує співпрацю на місцевому та регіональному рівнях, забезпечуючи якісну і ефективну діяльність щодо створення та розвитку стійких структур в освіті дорослих. Тематичний напрям співпраці dvv International в Україні, що стосується професійного навчання для безробітних і соціально уразливих верств населення, навчання для людей третього віку, освіти дорослих у пенітенціарних установах і ресоціалізація колишніх ув'язне-

них переважно реалізовувалися у 2014–2015 роках. Зокрема, восени 2014 р. були проведені Міжнародні дні освіти дорослих, спрямовані на популяризацію ідей освіти і навчання різних категорій дорослого населення, зміцнення й розширення мережі установ та провайдерів освіти в цій сфері, залучення практиків, дослідників та представників влади до створення нормативно-правового, навчально-методичного середовища освіти дорослих. В рамках зазначених днів 4-6 листопада 2014 р. за підтримки dvv International було проведено форум «Європейський Союз – Україна: освіта дорослих»⁵⁴.

Слід констатувати, що актуальні проекти dvv International в Україні переважно пов'язані з такими напрямками, як сприяння формуванню історичної свідомості та примиренню, запобігання конфліктам та громадянська освіта, активна громадянськість⁵⁵.

Можна доволі впевнено констатувати, що **розробники державної політики, органи публічної влади в Україні готові до розроблення та впровадження політики освіти і навчання дорослого населення.**

До таких органів слід віднести:

- Верховну Раду України та її профільні комітети;
- Кабінет Міністрів України;
- органи місцевого самоврядування, об'єднані територіальні громади.

З одного боку, органи влади зацікавлені в розширенні внутрішнього ринку праці за рахунок додаткових людських ресурсів та охопленні більшого числа категорій дорослих освітніми і навчальними програмами з метою зниження рівня соціальної напруженості та незадоволення населення власним життям⁵⁶.

З іншого боку, розроблення та впровадження політики освіти і навчання дорослого населення неминуче призводить до витрат державного і місцевих бюджетів, що традиційно викликає труднощі із розробленням відповідних нормативних актів з боку Міністерства фінансів України і, за відсутності сильної політич-

ної волі, може призвести до затягування цього процесу і навіть до його блокування.

Окрему увагу слід приділити органам місцевого самоврядування та об'єднанням територіальним громадам, які мають замінити установи районного адміністративно-територіального поділу України та які є основними бенефіціарами політики децентралізації державного управління та фінансів, яку наразі проводить уряд України.

Ще у 2014–2015 роках за ініціативи dvv International були створені та підтримувалися місцеві (сільські) центри освіти дорослих, місією яких було забезпечення рівного доступу для всіх верств населення відповідних районів до якісної освіти і навчання впродовж життя⁵⁷. Результати зазначеного проекту є надзвичайно актуальними для новоутворених об'єднаних територіальних громад, оскільки, відповідно до логіки і практики децентралізації державного управління, питання соціального розвитку, інклюзії, освіти є прямими обов'язками місцевої влади.

Підсумовуючи загальні очікування стейкхолдерів щодо розроблення та запровадження в Україні політики освіти і навчання дорослих, слід зазначити, що, по-перше, немає жодної групи, яка була би проти цього; по-друге, в Україні спостерігається значний потенційний попит на послуги провайдерів освіти і навчання для дорослих; по-третє, створено підґрунтя для формування відповідної нормативної бази для регулювання суспільних відносин у цій сфері; і по-четверте, наявна інституційна складова (у якій задіяні національні та міжнародні актори), що дасть змогу впровадити політику освіти і навчання дорослих в Україні відповідно до кращих світових і регіональних стандартів і політик.

ВАРІАНТИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОБЛЕМИ

На нашу думку, розроблення політики освіти і навчання дорослих в Україні може реалізовуватися відповідно до одного з нижченаведених варіантів:

1) ВАРІАНТ 1 – *Інформаційна кампанія підтримки освіти дорослих.*

1) ВАРІАНТ 2 – *«Розширений ваучер».*

1) ВАРІАНТ 3 – *Політика освіти і навчання дорослих.*

ВАРІАНТ 1 ІНФОРМАЦІЙНА КАМПАНІЯ ПІДТРИМКИ ОСВИТИ ДОРΟΣЛИХ

Інструмент: поширення органами місцевого самоврядування за допомогою підвідомчих органів та установ, громадських організацій інформації від Міністерства освіти і науки України, Мінсоцполітики, Державної служби зайнятості про користь оволодіння дорослими різних вікових категорій (особливо особами категорії «45+») сучасними компетенціями та формами такого навчання, а також про його провайдерів. Більшість таких провайдерів зараз фінансуються за рахунок міжнародної технічної допомоги, приватних ресурсів або власних коштів тих, хто навчається, і мають обмежені цільові групи (наприклад, серед соціально вразливих це внутрішньо переміщені особи (ВПО), сільське населення або маргінальні групи тощо). Описаний варіант не передбачає реалізації окремих заходів і фінансування на центральному рівні відповідних органів виконавчої влади, а лише орієнтований на додаткове використання наявних комунікаційних та маркетингових можливостей центральних, регіональних, місцевих органів системи освіти і служби зайнятості.

Водночас, аналогічний варіант, зазвичай (наприклад, у Німеччині) фінансується на місцевому рівні, де проваджують курси для дорослих, котрі відвідують їх як вільні слухачі. Тематика таких курсів може охоплювати широке коло питань, яке визначається потребами місцевого ринку праці, громадянської освіти

та іншими навчальними вимогами місцевих мешканців.

Як застосування цього варіанта вплине на причину проблеми? З усіх зазначених у вступі причин даний варіант частково вплине на причину № 4: «Недостатній для успішного працевлаштування і активної участі у суспільному житті рівень володіння сучасними знаннями і навичками людьми вікової категорії «45+». Вплив відбудеться за рахунок певного підвищення кількості звернень представників зазначеної вікової категорії до органів системи освіти і служби зайнятості з ініціативою підвищення їхнього освітнього та/або кваліфікаційного рівня шляхом проходження підвищення кваліфікації, навчання. Можливе додаткове використання системи підтвердження результатів неформального та спонтанного навчання.

Походження: походить від ініціативи центральних органів виконавчої влади (МОНУ, Мінсоцполітики) та органів місцевого самоврядування.

Форма: інформаційна кампанія, поширення інформації через установи і відділення Пенсійного фонду України, Державної служби зайнятості, веб-сайти зазначених установ, органів місцевого самоврядування, інших зацікавлених сторін (міжнародні програми технічної допомоги, ОГС тощо).

Цільова група, для якої може застосовуватися цей інструмент в Україні: дорослі люди віком від 25 до 64 років, які мають навчальні потреби та входять до цільових груп кампанії (якщо брати вікові рамки, прийняті в «Опитування ЄС щодо освіти дорослих») або 15–70 років (як це подається зараз в статистичних даних в Україні).

Вплив інструменту в Україні: інструмент має обмежене застосування, що пов'язано з фінансуванням, яке надається dvv International Україна.

В якій країні успішно використовувався: Німеччина («народні університети, Volksschule», провайдер – dvv International).

ВАРІАНТ 2

«РОЗШИРЕНИЙ ВАУЧЕР» (Передбачає навчальний компонент для дорослих в державних цільових програмах: ваучер, навчання державних службовців, освіта вчителів тощо).

Зазначений варіант передбачає можливість використання наступних інструментів:

Інструмент 1. Ваучер

Розроблення і впровадження інструментів державної влади та органів місцевого самоврядування щодо підтримки громадян України (вікової категорії «45+», зі сприянням дотриманню принципу гендерної рівності), орієнтованих на компенсацію (повну або часткову) вартості навчання та/або підвищення кваліфікації в окремих професіях і набуття нових компетенцій. Інструмент «Ваучер» реалізується у програмі КМУ⁵⁸ «Видача ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці» від 2013 р., мета якої полягає у виділенні та розподілі частини бюджетних коштів між громадянами зазначеної вікової категорії, зі спрямуванням їх спеціально на компенсацію вартості навчання та/або підвищення кваліфікації за певними критеріями (вік особи, мета навчання, важливість набутих знань та кваліфікації для особи/держави тощо).

Форма: сукупність нормативних актів та дій органів державної влади (МОНУ, Мінсоцполітики), місцевого самоврядування, провайдерів освітніх послуг, центрів підтвердження результатів навчання, тренінгових центрів щодо виділення, розподілу та використання бюджетних коштів, надання освітніх послуг тощо.

Цільова група, для якої застосовується інструмент в Україні: дорослі особи певних соціальних груп (наприклад, безробітні) та професій вікової категорії «45+».

В якій країні використовувався: Польща, Україна (ваучери на навчання дорослих осіб пріоритетних професій/компетенцій).

Вплив інструменту в Україні: за наявними у публічному доступі результатами державного моніторингу (інструмент застосовується з 2013

р.) сприяння застосування означеного інструмента в Україні покращенню становища/або розв'язанню проблеми цільової групи виявити не вдалося. Серед обмежень/недоліків зазначеного інструмента в Україні, на наш погляд, є: (1) слабкий зв'язок між визначеними видами професій, для опанування яких видається ваучер, і потребами ринку праці з огляду на стрімкі його зміни у регіональній динаміці; (2) слабе застосування прогностичних методів оцінювання потреб роботодавців при визначенні пріоритетів для навчання; (3) відсутність рівності доступу провайдерів формальної та неформальної освіти дорослих (особливо тих, хто має приватну форму власності та ОГС) до фінансування, тобто компенсації вартості навчання дорослих за ваучером.

Інструмент 2. Навчання держслужбовців з гендерних питань

Навчальний компонент для дорослих в державних цільових програмах присутній у Державній соціальній програмі забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року в Україні (далі – Програма рівних прав), яка затверджена КМУ 5.04.2018⁵⁹. Проблематиці політики просвіти дорослих щодо гендерних питань присвячений розділ II «Підвищення професійного рівня державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (детально див. Розділ 5 цього документа). Безпосередньо це стосується заходів 1, 2 і 3 у завданні № 5 «Зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами» та завданні № 6 «Внесення до навчальних програм курсів з підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування питань із забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Форма: Державна програма рівних прав, завдання та заходи з реалізації державної програми рівних прав, моніторинг програми за показниками, наведеними в «Очікуваних результатах програми».

Державний замовник і координатор Програми рівних прав — Мінсоцполітики; головні розпо-

рядники бюджетних коштів та виконавці заходів Програми рівних прав у частині навчання держслужбовців – обласні, Київська міська держадміністрації органи місцевого самоврядування (за згодою), Національна академія державного управління при Президенті України (за згодою), НАДС Мінсоцполітики, МОНУ, інші центральні органи виконавчої влади, громадські об'єднання та міжнародні організації (за згодою).

Джерелом фінансування заходів 1, 2 визначено місцевий бюджет, з якого планується виділити на ці цілі з 2018 до 2021 р. 1318 тис. грн та залучити 400 тис. грн (для заходу 2) з інших джерел.

Загалом планується проведення 300 навчань для 9000 осіб у період 2018–2021 рр. з моніторингом участі за показниками з розподілом за статтю.

Цільова група, для якої застосовується інструмент в Україні: державні службовці та посадові особи органів місцевого самоврядування.

Де використовувався: Україна та ЄС. В ЄС використовується більш розгалужені програми «Стратегія рівності між жінками та чоловіками на 2010–2015» та «Стратегія запровадження гендерної рівності на 2016–2019» (остання прийнята у грудні 2015).

Вплив інструмента в Україні: інструмент вступив в дію щойно (11.04.2018), тому період оцінювання та моніторингу ще не настав.

Інструмент 3. Освіта вчителів

Розроблений Міністерством освіти і науки України у січні 2018 р. проект Загальнодержавної програми освіти у сфері прав людини містить навчальний компонент для дорослих. Освіта вчителів розглядається у розділі 5.5 «Освіта і професійний зріст шкільного персоналу» проекту Концепції Загальнодержавної програми з освіти у сфері прав людини⁶⁰ (далі «проект Концепції Державної Програми»), який проходив процес консультації з громадськістю у період 24.01.2018–23.02.2018. Проект Концепції Державної Програми розроблений МОНУ для забезпечення послідовної реалізації стратегії з освіти у сфері прав людини на

основі системного (послідовного, планово-менеджерського) підходу. Національна стратегія у сфері прав людини і Плану дій затверджені у 2015 р.⁶¹

Як вплине на причину проблеми: має вплинути позитивно на причини №№ 3-4 і частково на причину № 2, оскільки дасть можливість окресленій категорії громадян України без додаткових фінансових витрат (або зі значним їх зменшенням) отримати певні переваги для роботи у початковій та середній школі, адже бракує визначеної й системної політики щодо професійної підготовки і просвіти педагогічних кадрів у сфері прав людини.

Форма: проект Концепції Державної Програми.

Цільова група, для якої застосовується інструмент в Україні: шкільний персонал початкової та середньої школи.

Де використовується: Україна (планується), Світова практика (Всесвітня програма освіти в сфері прав людини. Резолюція 59.113В ГА ООН від 14 липня 2005 року).

Вплив інструмента в Україні. Не аналізуючи зміст запропонованого проекту Програми освіти з прав людини, відзначимо деякі недоліки проекту документа у розрізі формального, неформального та спонтанного навчання дорослих. (1) Результати консультативного процесу не оприлюднюються на веб-сайті (станом на 16.05.2018) для ознайомлення з ними широкої громадськості та експертного середовища, на відміну від практики ЄС або міжнародних інституцій. (2) У проекті Програми освіти з прав людини не передбачається запровадження рівності доступу провайдерів формальної та неформальної освіти дорослих за цим компонентом: передбачено тільки участь представників закладів вищої освіти (у курсах бакалаврів/магістрів, що загалом відносяться до сегменту вищої освіти і не підпадає під освіту дорослих) та створення спільнот педагогів-практиків (це є сегментом спонтанної освіти дорослих).

ВАРІАНТ 3

ПОЛІТИКА ОСВІТИ І НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ

Інструмент: розроблення, імплементація, оцінювання та моніторинг політики з навчання дорослих як складової безперервного навчання особи, незалежно від віку, соціального статусу, ґендеру, яка дає змогу в будь-який час з/без відриву від навчання/роботи оволодіти додатковими знаннями, навичками (або підвищити/підтвердити наявний професійний рівень) чи громадянськими компетенціями. При розробленні концепції, стратегії та плану дій, наприклад, можна скористатися **аналітичною структурою**, наведеною в таблиці 1 та схемі 1 для керівництва процесом розроблення політики навчання дорослих (див. розділ 4). Запропонований варіант має об'єднати позитивні напрацювання, описані у варіанті 2 «Розширений ваучер», який передбачає навчальний компонент для дорослих в державних цільових програмах (ваучер, навчання державних службовців, освіта вчителів тощо), а також інформаційні елементи підтримки політики освіти і навчання дорослих, описані у варіанті 1 «Інформаційна кампанія підтримки освіти дорослих».

Як він вплине на причину проблеми: позитивний вплив на причини №№ 2, 4, 5 (опис яких подається у вступі), коли будь-яка доросла особа в максимально гнучкий спосіб і з можливістю компенсації витрат (всіх чи частини) може отримати додаткові чи підвищити наявні знання, навички, як в Україні, так і за кордоном (на грантовій чи кредитній основі). Знижується необхідність зовнішньої «освітньої» міграції у молодому віці; розробляється система мотивацій та комунікацій для людей середнього віку та старших дорослих щодо навчання впродовж життя. Широко використовуються засоби сучасної дистанційної та електронної освіти, зокрема масових відкритих онлайн-курсів (англ. скорочено МООС). Розширюються можливості використання потужностей державних і комунальних навчальних закладів завдяки організації вечірніх занять та занять вихідного дня, а також навчання на робочому місці або стажувань. Запровадження рівності доступу провайдерів формальної та неформальної

освіти дорослих та визнання у Національній рамці кваліфікацій результатів неформального і спонтанного навчання.

Форма: система дій органів державної влади, провайдерів освітніх послуг, громадян України, банківських установ та роботодавців, орієнтована на популяризацію, стимулювання і забезпечення безперервного навчання особи впродовж життя. Найбільш активним елементом системи має бути людина.

Цільова група, для якої застосовується інструмент: дорослі люди, що мають навчальні потреби, роботодавці та громади.

Де успішно використовується: ЄС. Політика навчання протягом життя (англ. «Lifelong Learning»), наприклад, в «Європейському порядку денному щодо навчання дорослих», навчання дорослих як невід’ємний і надзвичайно важливий елемент цієї політики, спрямований на забезпечення можливостей для навчання всім дорослим впродовж їхнього активного життя.

Який вплив інструмент може мати в Україні: розроблення та імплементація політики навчання дорослих для тих, хто навчається, роботодавців та широкої громадськості в Україні може мати позитивний вплив у майбутньому.

- Для тих, хто **навчається: економічний зиск** для тих, хто навчається, може бути в підвищенні рівня заробітної плати та зростанні прибутків, підвищенні шансів на працевлаштування; **соціальний зиск** – в поліпшенні загального благополуччя та здоров’я; **громадський** – в активізації участі у громадській та громадянській діяльності.
- Для **роботодавців** переваги від розроблення та імплементації політики навчання дорослих полягатимуть у зростанні інноваційних показників компаній; підвищенні мотивації робочої сили і, як результат, у підвищенні продуктивності та рентабельності.
- Для **суспільства та громад** економічний зиск полягатиме у підвищенні економічної конкурентоспроможності та зростанні ВВП; соціальний – у позитивному впливі на здоров’я та навколишнє середовище.

Підсумовуючи, зазначимо, що, на наш погляд, найбільш ефективним варіантом для України, який буде сприяти зменшенню негативного впливу окреслених у вступі проблем, є **варіант 3 – «Політика освіти і навчання дорослих»**, – оскільки реалізація цього варіанта:

- по-перше, дасть змогу системно і прогнозовано залучати додаткові людські ресурси для ринку праці України;
- по-друге, допоможе розв’язати проблему соціальної інклюзії дорослого населення у соціальне й економічне життя держави і громади;
- по-третє, дасть додатковий поштовх для розвитку провайдерам освітніх/навчальних послуг;
- по-четверте, створить можливості для розвитку андрогогіки як науки, що забезпечує методологічний і методичний супровід освіти і навчання дорослих в Україні.

Рекомендації

Базуючись на проведеному аналізі, пропонуємо органам публічної влади України, які дотичні до керівництва розробленням, аналізом, оцінюванням та моніторингом політики навчання дорослих, наступні завдання.

Верховній Раді України та відповідним профільним її комітетам

Ініціювати розроблення законопроекту «Про освіту і навчання дорослих».

Ініціювати проведення парламентських слухань з проблематики освіти і навчання дорослих в Україні;

Сприяти прискоренню процедур, пов’язаних з підготовкою зазначеного законопроекту до першого та другого читань.

Покласти на Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти відповідальність за підготовку законопроекту «Про освіту і навчання дорослих».

Кабінету Міністрів України

Залучати різних стейкхолдерів (зацікавлені сторони) до публічних консультацій щодо освіти і навчання дорослих. Базуючись на досвіді роботи експертів Жіночої Професійної Ліги по адаптації ЦСР 2030 для України, вкрай важливо під час публічних консультацій поєднати зусилля державних інституцій, академічних установ, громадських організацій, приватних ділових ініціатив і пропозиції окремих громадян.

Запровадити новітні принципи та інструменти у процесі розроблення політики.

Представникам влади є сенс організовувати процес публічної взаємодії, базуючись на принципах деліберативної демократії. Консультації мають бути відкриті для усіх зацікавлених сторін. Публічний дискурс деліберативної демократії має п'ять основних характеристик: 1) релевантність інформації (тобто надання учасникам доступу до досить точної інформації, яка, на їхню думку, є релевантною цій проблемі); 2) намагання знайти баланс різних поглядів (ситуація, в якій аргументи, запропоновані з одного боку або з однієї точки зору, не створюють загрозу зразу бути відкинутими тими, хто дотримується інших поглядів); 3) різноманітність (ступінь, в якій основну суспільну позицію (точку зору) представляють учасники дискусії); 4) сумлінність (міра щирості зважування учасниками аргументів); 5) рівноправний розгляд (ступінь, до якої аргументи всіх учасників розглядаються по суті, незалежно від того, ким вони запропоновані). Є сенс у проведенні експертних круглих столів та семінарів, під час яких поглиблено аналізувалися б питання по суті і які створювали би публічний простір відкритий для дебатів.

Визначити основний координаційний орган, відповідальний за розроблення, впровадження, оцінювання та моніторинг державної політики навчання дорослих в Україні. Зараз проблематика навчання дорослих дотична або входить до різнопланових загальнонаціональних цільових програм. Наприклад, «Видача ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці», 2013 (Мінсоцполітики та Державна служба зайнятості); «Державна соціальна програма забезпечення рівних прав

та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року в Україні», 2018 (за навчальний компонент у розділі 2 відповідальні обласні, Київська міська держадміністрації, Мінсоцполітики тощо).

Передбачити для основного координуючого органу, відповідального за розроблення, впровадження, оцінювання та моніторинг державної політики навчання дорослих в Україні, джерела фінансування та людські ресурси для забезпечення його діяльності у цьому напрямку.

Міністерству освіти та науки України

Ініціювати розроблення «Зеленої книги» та «Білої книги» державної політики освіти і навчання дорослих.

Розробити проект Концепції державної політики освіти і навчання дорослих та винести її на громадське обговорення.

Розробити проект закону України «Про освіту і навчання дорослих» та провести його громадське обговорення.

Запровадити та дотримуватися принципу рівності провайдерів формальної та неформальної освіти дорослих у всіх документах державної політики.

Передбачити у планах діяльності міністерства делегування розроблення методологічних та дидактичних матеріалів, необхідних для освіти і навчання дорослих, зацікавленим сторонам з виділенням для цього ресурсів.

Внести підготовку андрогогів до державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів.

Розробити (у співпраці з зацікавленими сторонами) керівництва для закладів середньої та вищої освіти, що бажають надавати послуги з освіти і навчання дорослих.

Розробити та внести до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти зміни, пов'язані з реалізацією освітньої діяльності для дорослих.

Розробити проект нормативного акта, що стимулював би пріоритетний вступ до педагогіч-

них навчальних закладів осіб, які планують по закінченні відповідного навчального закладу працювати у сфері освіти і навчання дорослих, зокрема у сільській місцевості.

Розпочати роботу щодо імплементації у Національній рамці кваліфікацій результатів неформального та спонтанного навчання дорослих.

Міністерству соціальної політики України

Розробити та внести зміни до Закону України «Про зайнятість», спрямовані на розширення можливостей дорослого населення для працевлаштування.

Розширити перелік робітничих професій, щодо яких здійснюється підтвердження результатів неформального професійного навчання.

Передбачити розроблення професійних стандартів, анкет самооцінювання, переліків засобів вимірювання, критеріїв оцінювання результатів неформального професійного навчання за робітничими професіями, за якими здійснюватиметься підтвердження професійної кваліфікації.

Розробити і внести до законодавства зміни щодо поширення порядку підтвердження результатів неформального професійного навчання осіб на всі професії, за умови розроблення професійних стандартів та погодження з зацікавленими сторонами.

Передбачити у структурі Міністерства окремий підрозділ, що матиме на меті узагальнення проблем, пов'язаних з використанням інструментів освіти і навчання дорослих в Україні, а також питання їх працевлаштування.

Залучити Державну службу зайнятості до професійної орієнтації, навчання і працевлаштування дорослих.

Міністерству економічного розвитку та торгівлі України

Уточнити прогнозні показники розвитку людського потенціалу у зв'язку із ширшим залученням дорослих до сфери економічних відносин.

Уточнити показники формальної і неформальної зайнятості.

Враховувати пропозиції ЦОВВ щодо державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, що відносяться до категорії дорослих.

Ввести питання освіти і навчання дорослих до координації процесу імплементації Цілей сталого розвитку 2030 (ЦСР № 4) та подачі в ООН Добровільного Національного Огляду (від англ. Voluntary National Review (VNR)) України щодо імплементації ЦСР за участю зацікавлених сторін.

Міністерству культури України

Передбачати у планах діяльності розв'язання питань, пов'язаних із підтримкою освіти і навчання дорослих України у закладах культури, що підпорядковані Міністерству.

Розробити низку національних конкурсів, орієнтованих на популяризацію історичної та культурної спадщини України, що зберігається і підтримується дорослим населенням України.

Обласним державним адміністраціям, Київській міській держадміністрації та органам місцевого самоврядування

Підтримувати утворення і функціонування центрів освіти дорослих на відповідних територіях.

Вносити питання підтримки центрів освіти дорослих до регіональних програм розвитку і проектів відповідних бюджетів.

Розробляти плани інформаційних кампаній щодо популяризації освіти і навчання дорослих на відповідних територіях.

Дотримуватися принципу рівності доступу до ресурсів (фінансових, людських, інформаційних тощо) провайдерів формального та неформального навчання дорослих на відповідних територіях.

● **ОЛЕНА ЛАЗОРЕНКО** має науковий ступінь кандидата філософських наук та вчене звання старшого наукового співробітника Інституту філософії ім. Г. Сковороди Національної академії наук України. Займається академічними дослідженнями та аналітикою більше двадцяти років, останні десять років спеціалізується на проблематиці філософії освіти та навчання дорослих, креативної економіки, соціального та людського капіталу, соціальної відповідальності, жіночих студій, цілей сталого розвитку, розвитку демократії, проводячи міждисциплінарні розвідки (*ORCID ID 0000-0001-9983-2840*). Серед друкованих праць (відібрані праці тут: <http://nas.academia.edu/OlenaLazorenko>), які вийшли в Україні, США, Німеччині, Росії, Словаччині тощо, є роботи українською, англійською та російською мовами. Активна в громадській та адвокаційній діяльності, **є Президентом ГО «Жіноча Професійна Ліга»**, яка підтримує активну роль жінок в економічному та суспільному житті України шляхом створення мереж, інформаційної та культурної підтримки, навчання та професійного розвитку. Web: www.lpw.org.ua \ Facebook: <https://www.facebook.com/LPWUA/> Профілі Олени у соціальних мережах: LinkedIn <http://ua.linkedin.com/pub/olena-lazorenko/2b/973/145> Facebook <https://www.facebook.com/profile.php?id=100005224630182>

● **РОДІОН КОЛИШКО** має науковий ступінь кандидата юридичних наук та вчене звання наукового співробітника Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Займається проблематикою навчання, освіти, їх поєднання з вимогами ринку праці з 2006 року. Спеціалізується на проблемах формування кваліфікацій, зокрема професійних, їх незалежного підтвердження, побудови рамок кваліфікацій, розроблення професійних стандартів. Окреме місце у його дослідженнях займає питання корпоративної соціальної відповідальності. З 2016 року – директор ГО «Інститут професійних кваліфікацій», місія якого – створювати простір для професійного діалогу стейкхолдерів сфер освіти і кваліфікацій. Web: www.ipq.org.ua

Додаток 2. Анкета опитування експертів для визначення основних напрямів формування державної політики навчання дорослих в Україні

Шановний колего!

Запрошуємо Вас взяти участь в експертному опитуванні, метою якого є визначення основних напрямів формування державної політики навчання дорослого населення України.

Навчання та освіта дорослих (НД) – це практика навчання та просвіти дорослих, що здійснюється після завершення основної освіти та виходу людини на ринок праці. Під основною розуміється шкільна, професійно-технічна або вища освіта. За визначенням Європейської Асоціації з Освіти Дорослих, сегмент «освіта і навчання дорослих» у європейській практиці охоплює формальну, неформальну та спонтанну форми навчання дорослих людей. НД – це навчання, яке може реалізуватися за допомогою курсів перепідготовки, підвищення кваліфікації у спеціальних центрах, коледжах, вищих навчальних закладах, дистанційно або на тренінгах організацій громадянського суспільства. НД також часто асоціюється з підготовкою трудових ресурсів, навчанням на робочому місці, на корпоративних тренінгах, завдяки програмам професійного розвитку, якими займаються роботодавці. Концепція дорослого навчання охоплює також аспекти соціального, громадського та індивідуального навчання і розвитку людини.

Ми звертаємось до представників профільних асоціацій, викладачів інститутів післядипломної освіти, аспірантури та бізнес-шкіл, провайдерів неформального навчання дорослих (тренерів, коучів, консультантів), громадських організацій і будемо вдячні за ваші фахові відповіді на наші запитання та коментарі. Експертне опитування є відкритим, але його результати будуть представлені в узагальненому вигляді.

Це опитування створене у рамках дослідження, яке проводять ГО «Жіноча Професійна Ліга» (LPW) та ГО «Інститут професійних кваліфікацій» за підтримки проекту «Громадська синергія: посилення участі громадськості в євроінтеграційних реформах за допомогою Української сторони Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС та

Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного Партнерства», фінансованого Європейським Союзом та Міжнародним фондом «Відродження».

Запитання до експерта/ки

Базова інформація про експерта/ку

1. Прізвище та ім'я

2. Стать: чоловіча / жіноча / інша

3. Організація, в якій Ви працюєте, є:

провайдером формального навчання дорослих (інститут післядипломної освіти, аспірантура, бізнес-школа тощо)

провайдером неформального навчання дорослих (тренінгова/консалтингова компанія, корпоративний навчальний центр, тренінговий центр ОГС тощо)

державним органом, який працює у сфері освіти та науки

профільною асоціацією чи громадською організацією

Ви – незалежний експерт

4. Ваш стаж роботи:

загальний

у сфері навчання дорослих

5. Яку освіту Ви маєте?

середню

вищу

наукове звання

вчений ступінь

6. Ваші контактні дані:

Телефон _____ Е-пошта _____

Веб-сайт, блог, соціальні мережі

ЗМІСТОВНІ ЗАПИТАННЯ

1. Чи знайомі Ви з основами політики навчання дорослого населення, що застосовуються у ЄС?

- ☐ так
- ☐ ні
- ☐ важко відповісти

2. Оцініть, будь ласка, ступінь актуальності розроблення політики навчання дорослого населення в Україні впродовж найближчих двох років за шкалою від 1 до 5, де 1 – «зовсім не актуально», а 5 – «надзвичайно актуально».

3. Чи відомі Вам дії органів державної влади України, місцевого самоврядування, спрямовані на формування та впровадження політики навчання та освіти дорослих або її окремих елементів?

- ☐ так
- ☐ ні
- ☐ важко відповісти

4. Якщо відповідь «так», які з перелічених нижче елементів державної політики у сфері навчання дорослих Вам відомі?

- ☐ Розроблення концепції навчання дорослого населення
- ☐ Розроблення законопроекту щодо навчання дорослого населення (або аналогу)
- ☐ Дії окремих провайдерів освітніх та навчальних послуг, спрямовані на навчання дорослого населення
- ☐ Дії експертних організацій, спрямовані на дослідження політики навчання дорослого населення або її окремих елементів
- ☐ Інше (вказіть) _____

5. Чи відомі Вам міжнародні зобов'язання України в сфері освіти і навчання дорослих?

- ☐ так
- ☐ ні

6. Якщо Вам відомі міжнародні зобов'язання України у сфері освіти і навчання дорослих, будь ласка, визначте міжнародні документи, у яких вони містяться (можна вибрати декілька).

- ☐ Конвенції Міжнародної організації праці
- ☐ Документи ЮНЕСКО
- ☐ Угода про Асоціацію України та ЄС
- ☐ Цілі Сталого Розвитку 2030 ООН
- ☐ Інше (вказіть) _____

7. Які з зазначених нижче цільових груп найбільше потребують навчання за рахунок державних дотацій (можна позначити декілька груп)?

- ☐ Особи, що зареєстровані у центрах зайнятості
- ☐ Люди з обмеженими можливостями
- ☐ Сільське населення
- ☐ Особи літнього віку в містах
- ☐ Особи літнього віку в сільській місцевості
- ☐ Мігранти
- ☐ Жінки, зайняті на ринку праці
- ☐ Жінки, що входять до вразливих категорій
- ☐ Молодь
- ☐ Інші (конкретизуйте)

8. Які форми навчання дорослого населення Ви вважаєте найбільш ефективними в умовах України?

Форми навчання	
1. Семінари	
2. Тренінги (інтерактивна форма)	
3. Аудиторні лекційні заняття	
4. Короткотермінові навчальні програми	
5. Довготермінові навчальні програми	
6. Стажування	
7. Курси підвищення кваліфікації	
8. Навчальні візити	

9. Практичні майстерні	
10. Інструктаж	
12. Лабораторні заняття	
13. Дистанційні курси (E-learning)	
14. Наставництво	
15. Самостійна підготовка	
16. Інші (конкретизуйте)_____	

9. Які форми державної підтримки та просування Ви вважаєте доречними для розбудови сектора навчання дорослих у рамках навчання протягом життя в Україні?

- ☐ Прийняття цільової програми навчання дорослого населення
- ☐ Регіональні програми навчання дорослого населення
- ☐ Прийняття відповідного закону України
- ☐ Надання субвенцій місцевим органам влади на підтримку заходів, орієнтованих на просування навчання дорослого населення
- ☐ Інше (зазначте)_____

10. У випадку запровадження фінансової державної підтримки для усіх форм навчання дорослого населення в Україні, залучення яких провайдерів навчальних послуг, Ви вважаєте найбільш доцільним (можна вибрати декілька)?

- ☐ Вищі навчальні заклади
- ☐ Інститути післядипломної освіти
- ☐ Корпоративні центри навчальної підготовки
- ☐ Тренінгові та консультативні приватні компанії
- ☐ Професійно-технічні навчальні заклади
- ☐ Середні школи
- ☐ Центри професійної освіти Державної служби зайнятості
- ☐ Профільні організації громадянського суспільства
- ☐ Інше (зазначте)_____

11. На Вашу думку, навчання дорослої особи має завершуватися одним з нижчеперелічених результатів?

- ☐ Документ державного зразка про проходження навчання із зазначенням назви курсу(ів) та годин викладання
- ☐ Документ недержавного зразка із зазначенням назви курсу(ів) та годин викладання
- ☐ Інше (зазначте)_____

12. Оцініть, будь ласка, важливість забезпечення рівності можливостей чоловіків та жінок в доступі до усіх форм навчання дорослих під час формування і реалізації державної політики за шкалою від 1 до 5, де 1 – «зовсім не важливо», а 5 – «надзвичайно важливо».

13. Чи потрібна, на Вашу думку, національна політика з просування рівності чоловіків та жінок у сфері навчання дорослих в Україні або окремий розділ, присвячений цій темі, у загальній програмі з гендерної рівності?

- ☐ так
- ☐ ні
- ☐ важко відповісти

14. З метою виправлення гендерної нерівності в освіті та на робочих місцях у деяких країнах було запропоновано запровадити фіксовану пропорцію чи квоту для жінок під час навчання та на робочих місцях, де жінки у меншості. Ви за чи проти такої системи квот, яка гарантує фіксовану частку місць для жінок у навчальних програмах для дорослих?

- ☐ так
- ☐ ні
- ☐ важко відповісти

15. Оцініть, будь ласка, важливість навчання дорослого населення і його результатів для забезпечення (підвищення) конкурентоздатності дорослих осіб на ринку праці за шкалою від 1 до 5, де 1 – «зовсім не важливо», а 5 – «надзвичайно важливо».

16. Якими компетенціями (тобто практичними навичками) потрібно оволодіти дорослим особам, щоб стати більш конкурентними на сучасному ринку праці? (Відповідь надайте, будь ласка, за кожною компетенцією).

Назва компетенції	Дуже важливо	Лише частково	Не має конкретного впливу
1. Комунікаційні навички: вміння спілкуватися, переконувати, вести дискусію, виступати, слухати, викладати думки у письмовій формі			
2. Комп'ютерна грамотність та навички користування Інтернетом			
3. Навички з управління проектами			
4. Соціальні та громадянські компетенції			
5. Впевненість у собі			
6. Навички культури співробітництва та соціального партнерства			
7. Навички самоорганізації			
8. Культурні навички та обізнаність із міськими/сільськими традиціями			
9. Навички самостійного навчання та мислення			
10. Підприємницькі й практичні навички та вміння, що є значущими для ринку праці			

Ваш коментар (за бажанням)

Запит на передачу особистої інформації третім сторонам *

Зазначте, будь ласка, чи згодні Ви, щоб ми передавали Ваші контактні дані тим, хто може бути зацікавлений у цьому, під час обробки анкети та подальшого використання в аналітичному документі (партнерам, донорам тощо).

Згодна / згоден

Не згодна / не згоден

Згода на обробку персональних даних

Обравши пункт «Надіслати» нижче, відповідно до п. 6 ст. 6 та п. 1.1. ст. 11 Закону України «Про захист персональних даних», надаю згоду та дозвіл авторам аналітичного дослідження на обробку, збирання, реєстрацію, накопичення, зберігання моїх персональних даних. Наведена вище інформація також може надаватись третім особам, безпосередньо задіяним в обробці цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством.

Ми вдячні за Ваш інформаційний внесок у дослідження!

Додаток 3. Загальна характеристика та список експертів(ток) з навчання дорослих, які взяли участь в онлайн-опитуванні 21.04.-6.05.2018

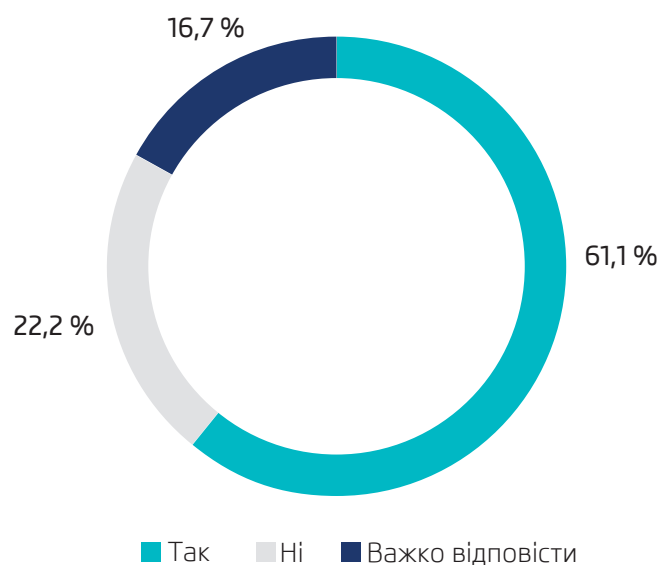
№	П. І. Б.	Провайдер	Стаж роботи у сфері освіти дорослих (р)	Стать
1	Г. П.	Профільна асоціація / громадська організація	Більше 10	Ж
2	Д. О.	Незалежний експерт	5-10	Ч
3	Л. Р.*	Провайдер формального навчання дорослих	Більше 10	Ч
4	К. М.	Провайдер неформального навчання дорослих	Більше 10	Ч
5	Н. В.	Незалежний експерт	До 5	Ж
6	Є.	Провайдер формального навчання дорослих	Більше 10	Ж
7	О. С.*	Провайдер неформального навчання дорослих	5-10	Ж
8	О. В.	Профільна асоціація / громадська організація	5-10	Ч
9	К. Н.*	Провайдер формального навчання дорослих	5-10	Ж
10	Т. В.	Провайдер неформального навчання дорослих	Більше 10	Ж
11	П. О. *	Профільна асоціація / громадська організація	До 5	Ж
12	Ю.	Провайдер формального навчання дорослих	Більше 10	Ч
13	Л. Є.	Профільна асоціація / громадська організація	Більше 10	Ж
14	С.В.	Профільна асоціація / громадська організація	Більше 10	Ж
15	С.	Незалежний експерт	До 5	Ч
16	Г. О.	Незалежний експерт	Більше 10	Ж
17	Н. М.	Провайдер формального навчання дорослих	Більше 10	Ж
18	С. О.	Профільна асоціація / громадська організація	Більше 10	Ч

* Закодоване прізвище та ім'я експерта, який/яка не дали згоду на передачу своїх персональних даних для подальшого використання в аналітичному документі (згідно з діючими українськими та європейськими нормами по захисту персональних даних).

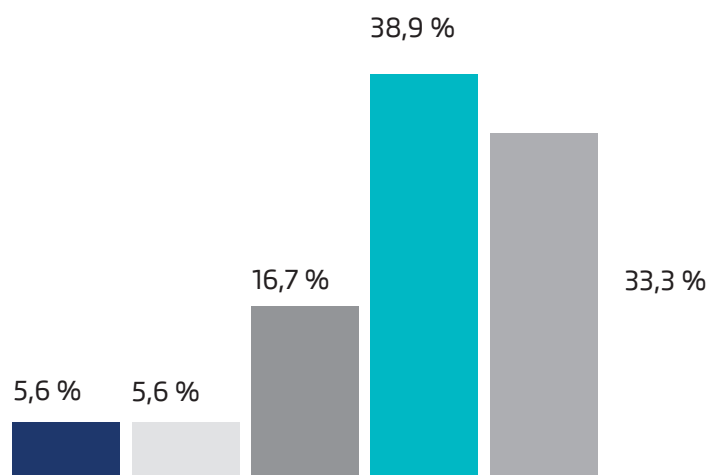

Додаток 4. Агреговані відповіді «Опитування експертів для визначення основних напрямів формування державної політики навчання дорослих в Україні» за онлайн-опитуванням, проведеним 21.04-6.05.2018 в Україні

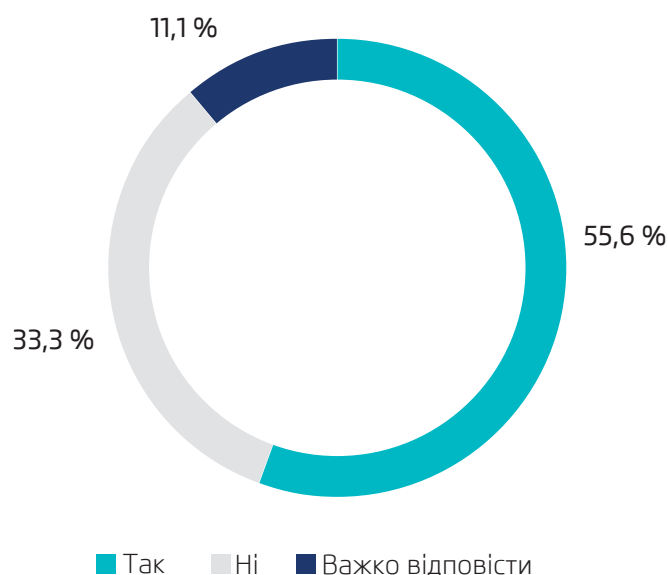
ДІАГРАМА 1. ЧИ ЗНАЙОМІ ВИ З ОСНОВАМИ ПОЛІТИКИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ У ЄС?
(18 відповідей)

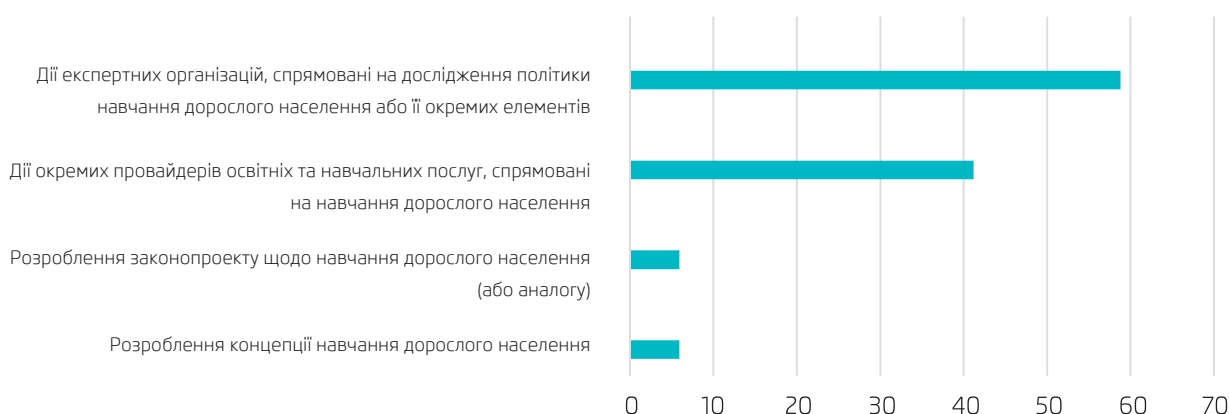
ДІАГРАМА 2. ОЦІНІТЬ, БУДЬ ЛАСКА, СТУПІНЬ АКТУАЛЬНОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ПОЛІТИКИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ВПРОДОВЖ НАЙБЛИЖЧИХ ДВОХ РОКІВ ЗА ШКАЛОЮ ВІД 1 ДО 5, ДЕ 1 - «ЗОВСІМ НЕ АКТУАЛЬНО», А 5 - «НАДЗВИЧАЙНО АКТУАЛЬНО»
(18 відповідей)

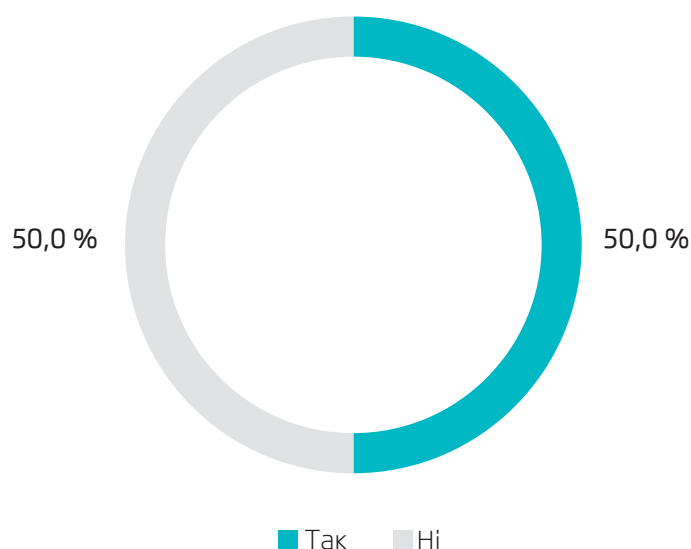
ДІАГРАМА 3. ЧИ ВІДОМІ ВАМ ДІЇ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТИКИ НАВЧАННЯ Й ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ АБО ЇЇ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ?
(18 відповідей)

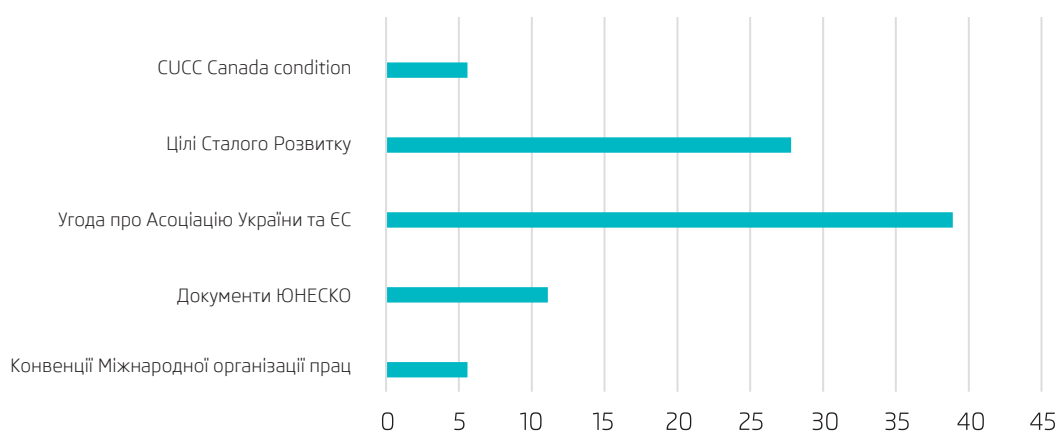
ДІАГРАМА 4. ЯКЩО НА ПОПЕРЕДНЄ ЗАПИТАННЯ ВИ ВІДПОВІЛИ «ТАК», ЯКІ З ПЕРЕЛІЧЕНИХ НИЖЧЕ ЕЛЕМЕНТІВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ ВАМ ВІДОМІ?

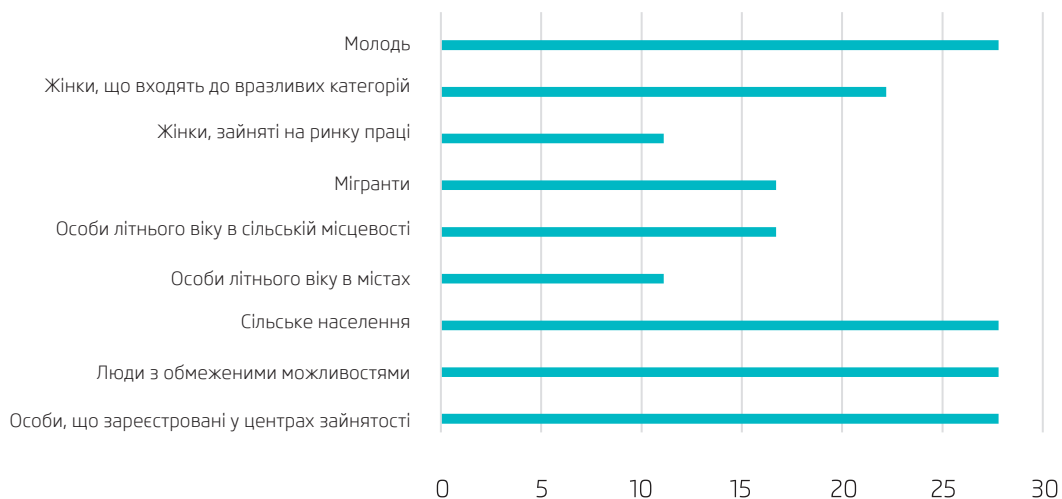
ДІАГРАМА 5. ЧИ ВІДОМІ ВАМ МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ?
(18 відповідей)

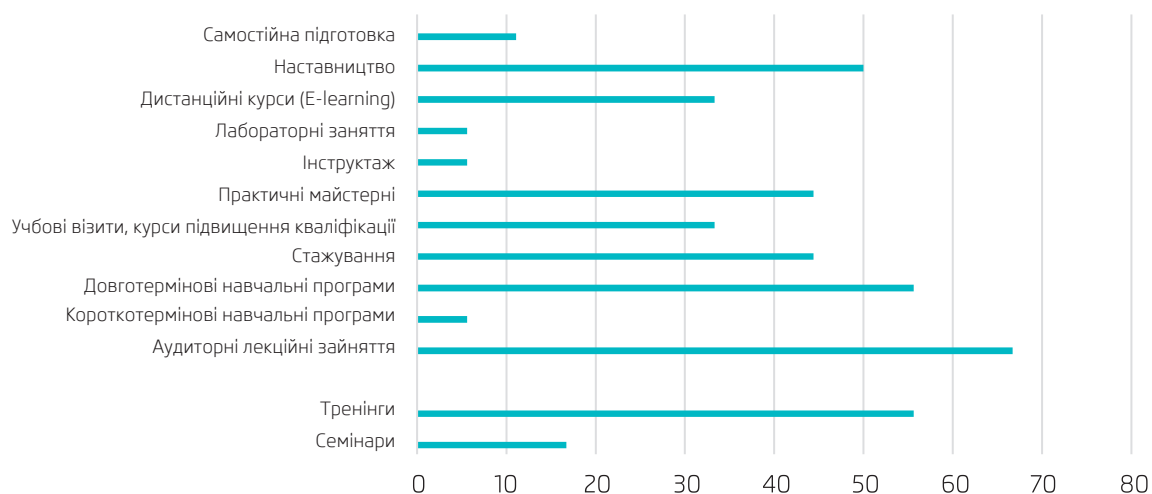
ДІАГРАМА 6. ЯКЩО ВАМ ВІДОМІ МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ У СФЕРІ ОСВІТИ І НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ, БУДЬ ЛАСКА, ВИЗНАЧТЕ МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ, В ЯКИХ ВОНИ МІСТЯТЬСЯ
(можна вибрати декілька)

ДІАГРАМА 7. ЯКІ З ЗАЗНАЧЕНИХ НИЖЧЕ ЦІЛЬОВИХ ГРУП НАЙБІЛЬШЕ ПОТРЕБУЮТЬ НАВЧАННЯ ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ ДОТАЦІЙ?
(можна позначити декілька груп)

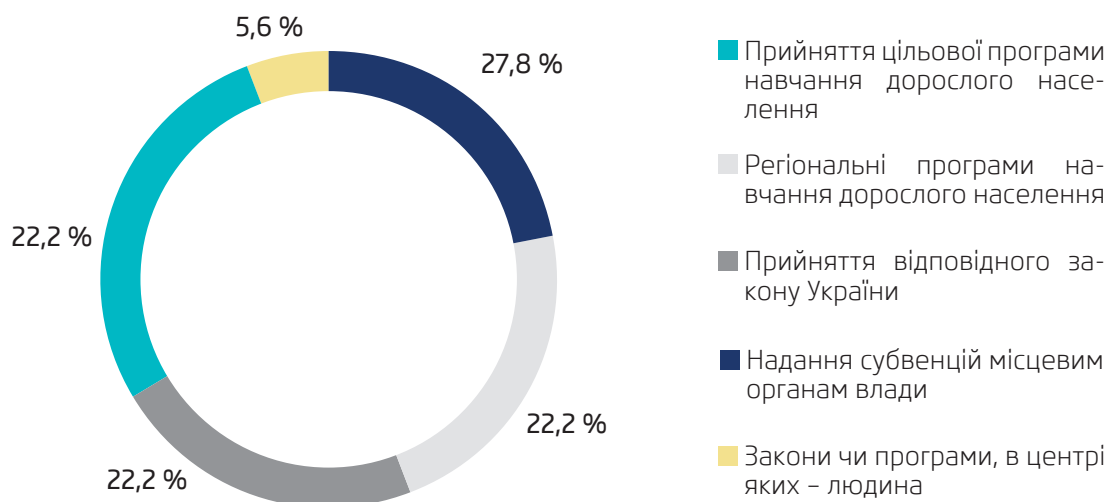

ДІАГРАМА 8. ЯКІ ФОРМИ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ ВИ ВВАЖАЄТЕ НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНИМИ В УМОВАХ УКРАЇНИ?
(можна позначити декілька варіантів відповідей)

ДІАГРАМА 9. ЯКІ ФОРМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ТА ПРОСУВАННЯ ВИ ВВАЖАЄТЕ ДОРЕЧНИМИ ДЛЯ РОЗБУДОВИ СЕКТОРА НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛИХ У РАМКАХ НАВЧАННЯ ПРОТЯГОМ ЖИТТЯ В УКРАЇНІ?

(18 відповідей)

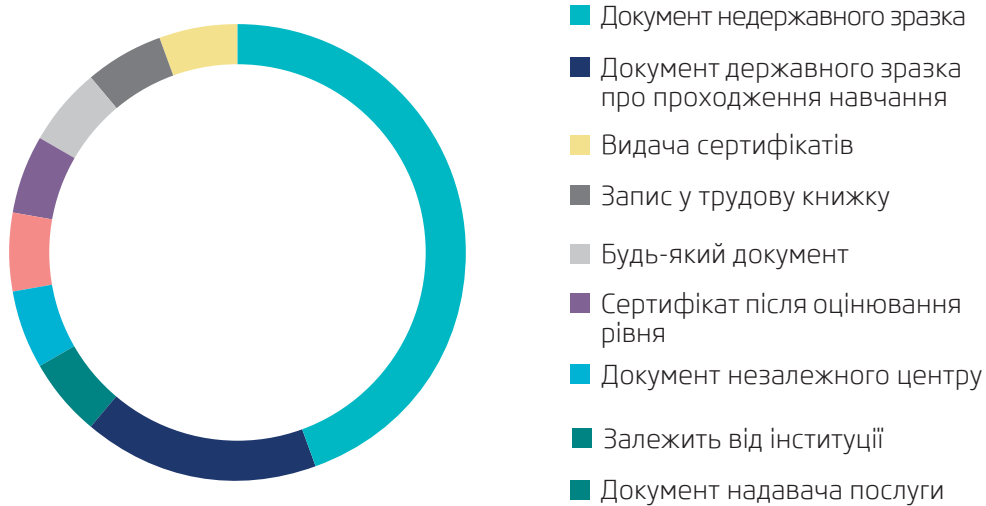

ДІАГРАМА 10. У ВИПАДКУ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ДЛЯ УСІХ ФОРМ НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ ЗАЛУЧЕННЯ ЯКИХ ПРОВАЙДЕРІВ НАВЧАЛЬНИХ ПОСЛУГ ВИ ВВАЖАЄТЕ НАЙБІЛЬШ ДОЦІЛЬНИМ?

(можна позначити декілька варіантів відповідей)

**ДІАГРАМА 11. НА ВАШУ ДУМКУ, НАВЧАННЯ ДОРΟΣЛОЇ ОСОБИ МАЄ ЗАВЕРШУВАТИСЯ ОДНИМ
З НИЖЧЕ ПЕРЕЛІЧЕНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ?**
(18 відповідей)

Додаток 5. Перелік чинних двосторонніх угод щодо співпраці у сфері освіти *(що охоплюють питання освіти і навчання дорослих)*

- 1.** Угода між урядом України та урядом Республіки Кіпр про співробітництво у сфері вищої освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196_001-15)
- 2.** Угода між Міністерством освіти і науки України та міністром національної освіти Республіки Польща про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/616_180)
- 3.** Угода між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України і Міністерством освіти Республіки Білорусь про співробітництво в галузі підготовки кадрів для ядерної енергетики (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_187)
- 4.** Угода між Кабінетом Міністрів України та урядом Чорногорії про співробітництво в галузі освіти і науки (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/892_014-11)
- 5.** Угода між урядом України та урядом Перехідної Ісламської Держави Афганістан про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/004_004)
- 6.** Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти Республіки Таджикистан про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/762_015)
- 7.** Угода про співробітництво в галузі освіти і науки між Міністерством освіти і науки України та Міністерством вищої освіти Республіки Куба (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/192_017?test=Up9Mf3o6frtCx3S2ZizkjLjsHI4CIs80msh8le6)
- 8.** Угода між Міністерством освіти і науки України та Міністерством освіти Республіки Білорусь про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_039)
- 9.** Угода про співробітництво між Міністерством освіти України і Міністерством освіти і підготовки кадрів Соціалістичної Республіки В'єтнам (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/704_015)
- 10.** Угода між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Туркменистану про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/795_025)
- 11.** Угода між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/031_032)
- 12.** Угода між урядом України і урядом Грузії про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/268_084?test=GqsMfB7.apXVx3SEZizkjLjsHI4CIs80msh8le6)
- 13.** Угода між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Республіки Казахстан про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_038)
- 14.** Угода між урядом України та урядом Республіки Узбекистан про співробітництво в галузі освіти (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/860_061)
- 15.** Угода між Міністерством освіти України і Міністерством науки і освіти Республіки Болгарія (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/100_032)

Додаток 6 Список скорочень

ЄС – Європейський Союз

ЕК – Європейська Комісія

ЄП – Європейський Парламент

НД – навчання дорослих

EAAL – European Agenda for Adult Learning / Європейський порядок денний щодо навчання дорослих

ВРУ – Верховна Рада України

ЄФО – Європейський фонд освіти

МОНУ – Міністерство освіти та науки України

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики України

МЕРТ – Міністерство економічного розвитку та торгівлі України

ОГС – організації громадянського суспільства

ЦСР – Цілі сталого розвитку до 2030 р.

Порядок денний 2030 – Порядок денний в галузі сталого розвитку до 2030 (англ. 2030 Agenda for Sustainable Development), який містить 17 цілей сталого розвитку (ЦСР).

ІТ – інформаційні технології

- ¹ Лазоренко О.О., Колишко Р.А. Аналітичний звіт дослідження у сфері неформальної освіти дорослих у пілотних областях в Україні: Полтавська та Львівська область. – К., 2010 <http://nas.academia.edu/OlenaLazorenko>; Лазоренко Олена. Неформальна освіта дорослих в Україні у проектних розвідках <http://eastbook.eu/ua/2013/02/country-ua/ukraine-ua/neformalna-osvita-dorosluh-v-ukraini/> (доступно 19.02.2013); Лазоренко Олена. Дослідження та аналітична записка: Історія діяльності за тематикою «Неформальна освіта дорослих» (ОД) в Україні громадської організації «Жіноча Професійна Ліга», лютий 2013. <http://lpw.org.ua/ua/publications/?pid=623>; Лазоренко О.О. Освіта для підвищення якості життя: аналітична довідка щодо розробки стратегії навчання дорослих. – К., <http://nas.academia.edu/OlenaLazorenko>
- ² Лазоренко Олена. Філософія освіти дорослих в контексті практичної парадигми позитивного навчання: європейський приклад для України // ж. Філософія освіти. – 2011. – №1-2. С.255–266; Лазоренко Олена. Аналітична записка «Коментарі до оновлених Таблиць завдань та індикаторів Цілей сталого розвитку для України від 23.09.2016 з розробки Національної доповіді «ЦПР. Україна» — К. 27.09.2016 <http://nas.academia.edu/OlenaLazorenko>;
- ³ Анкета опитування експертів для визначення основних напрямів формування державної політики навчання дорослих в Україні. Доступ онлайн станом на 6.05.2018 https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSc8DpeUcVUR_CziRUupkfUaou2E6oEE1MihhOj4f-B9bCmdQ/viewform
- ⁴ Портал «Громадський Простір» <https://www.prostir.ua/?news=anketa-opytuvannya-ekspertiv-dlya-vyznachennya-osnovnyh-napryamiv-formuvannya-derzhavnoi-politiky-navchannya-doroslyh-v-ukrajini>; веб-сайт «Жіночої Професійної Ліги» http://lpw.org.ua/ua/adult_education/anketa/, веб-сайт Національної Платформи МСБ <https://bit.ly/2PRWupL>
- ⁵ Facebook <https://www.facebook.com/LPWUA/posts/165472440802633>, <https://www.facebook.com/profile.php?id=100005224630182>
- ⁶ LinkedIn <https://bit.ly/2PTvAxV>
- ⁷ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
- ⁸ <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>
- ⁹ Лук'янова Л.Б. Концептуальні положення освіти дорослих, http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Pedagogica/43099.doc.htm
- ¹⁰ Постанова КМУ від 20 березня 2013 р. № 207 «Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці» <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-%D0%BF>
- ¹¹ <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/paran274#n274>
- ¹² <https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-14-mon-rozpochinae-robotu-nad-zakonom-%C2%ABpro-osvitu-doroslixC2%BB>
- ¹³ http://www.rusnauka.com/7_NND_2009/Pedagogica/43099.doc.htm
- ¹⁴ Council Resolution of 27 June 2002 on lifelong learning [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32002G0709\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32002G0709(01))
- ¹⁵ Communication from the Commission (2006): Adult learning: It is never too late to learn <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1501071843236&uri=CELEX:52006DC0614>
- ¹⁶ Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (2007). Action Plan on Adult learning – It is always a good time to learn <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52007DC0558>
- ¹⁷ European Union (2011). Official Journal of the European Union: Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/T/?uri=uriserv:OJ.C_2011.372.01.0001.01.ENG
- ¹⁸ Commission Communication (2016). A new Skills Agenda for Europe <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223&langId=en>
- ¹⁹ European Commission (2016): Upskilling Pathways – New opportunities for adults <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1224>
- ²⁰ European Commission (2015): Study on the analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe // An in-depth analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Directorate C (Europe 2020: Employment Policies), Unit 5 (Vocational Training and Adult Education), 2015 – p. 11-14.
- ²¹ European Commission (2018). Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning, 2018/0008 (NLE) <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>
- ²² European Commission (2018). COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT Accompanying the document Proposal for a COUNCIL RECOMMENDATION on Key Competences for Lifelong Learning <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/swd-recommendation-key-competences-lifelong-learning.pdf>
- ²³ European Commission (2006). Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006H0962>
- ²⁴ Лук'янова Л. Законодавче забезпечення освіти дорослих: зарубіжний досвід. — К. 2017.
- ²⁵ 2015 World Education Forum, 19-22 May 2015, Incheon, Republic of Korea <http://en.unesco.org/world-education-forum-2015/>
- ²⁶ Цілі сталого розвитку 2016–2030 <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
- ²⁷ http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/PDF2_Eng.pdf
- ²⁸ http://www.unesco.org/education/information/nfsunesco/doc/hamburg_e.htm. К. — 2017 http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
- ²⁹ Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна», К., 2017 http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
- ³⁰ Результати адвокаційної роботи Ліги: Адаптація Цілей Сталого Розвитку (ЦПР) для України <http://lpw.org.ua/ua/news/?pid=675> Олена Лазоренко. Аналітична записка «Коментарі до оновлених Таблиць завдань та індикаторів Цілей сталого розвитку для України (далі – ЦПР) від 23.09.2016 з розробки Національної доповіді «ЦПР. Україна». — К., 27.09.2016
- ³¹ Голос Жіночої Професійної Ліги пролунав під час Глобального Фестивалю зі Сталого Розвитку <http://lpw.org.ua/ua/news/?pid=681>; Video: Barcamp (Olena Lazorenko): LPW National Level Advocacy – SDG Studio, Global Festival of Action for Sustainable Development 2018 <https://bit.ly/2MNjnUD> Speech text: Olena Lazorenko. LPW National Level Advocacy – UN WEB TV, SDG Studio, Global Festival of Action for Sustainable Development 2018. <https://www.linkedin.com/pulse/speech-olena-lazorenko-lpw-national-level-advocacy-un-lazorenko/>
- ³² Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». — К., 2017 – С. 36. — http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf
- ³³ http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/PDF1_Ukr.pdf (с. 39)
- ³⁴ Додаток № 3 «Перелік чинних дво- і багатосторонніх угод щодо співпраці у сфері освіти».

- ³⁵ Наприклад, Угода між Міністерством освіти України та Міністерством освіти Республіки Казахстан про співробітництво в галузі освіти від 21.09.1995, http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/398_038
- ³⁶ Угода між урядом України та урядом Республіки Кіпр про співробітництво у сфері вищої освіти, 11.05.2017р., http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/196_001-15
- ³⁷ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/892_014-11
- ³⁸ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_e58/page
- ³⁹ http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_p06
- ⁴⁰ https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/ugoda-pro-asociaciyu/TITLE_V.pdf
- ⁴¹ <http://eu-ua-csp.org.ua/csp-activity/analytics/102-zvit-us-pgs-AA-2017/>
- ⁴² Директива Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року. Про імплементацію принципів рівності чоловіків і жінок у доступі до товарів і надання послуг. – Брюссель: Офіційний вісник ЄС, L 373. — 21 грудня 2004 р. — С. 37–43
- ⁴³ Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) від 18 грудня 2006 року. Про основні компетенції для навчання протягом усього життя. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_975
- ⁴⁴ Восьма періодична Доповідь про виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2014 / Міністерство соціальної політики України. – с.9. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160780
- ⁴⁵ Див.: SME Policy Index: Eastern Partner Countries. Progress in the Implementation of the Small Business Act for Europe, OECD, EU, ETF, EBRD, 2012. — P. 28-29, 79-81
- ⁴⁶ Див. SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2016 – Assessing the implementation of the Small Business Act for Europe. OECD, European Union, EBRD, ETF [Електронний ресурс] — Режим доступу: [http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/E5B597CD15164A86C125800A00334F97/\\$file/SME%20Policy%20Index%20Eastern%20Partners%202016_EN.pdf](http://www.etf.europa.eu/webatt.nsf/0/E5B597CD15164A86C125800A00334F97/$file/SME%20Policy%20Index%20Eastern%20Partners%202016_EN.pdf)
- ⁴⁷ Постанова КМУ від 11 квітня 2018 р. № 273. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-socialnoyi-programi-zabezpechennya-rivnih-prav-ta-mozhливостей-zhinok-i-cholovikiv-na-period-do-2021-roku#>
- ⁴⁸ <http://employers.org.ua/media/Recommendations.pdf>
- ⁴⁹ http://ipq.org.ua/upload/files/files/06_Biblioteka/05_Komentari_ekspertiv/Analitika-SWTS-Ukraine.pdf
- ⁵⁰ Політика навчання дорослих не є предметом окремих зобов'язань України, що прямо впливають з Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Втім відповідна політика вже більш ніж 10 років реалізується в ЄС ([http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32011G1220\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32011G1220(01)))
- ⁵¹ Дослідження «adult learning in Eastern Europe and Central Asia», 2011, <http://documents.worldbank.org/curated/en/470761468035951223/Advancing-adult-learning-in-Eastern-Europe-and-Central-Asia>
- ⁵² <http://uil.unesco.org/unesco-institute/mandate>
- ⁵³ <http://unesco.mfa.gov.ua/ua/ukraine-unesco/cooperation>
- ⁵⁴ http://lib.iitta.gov.ua/106515/1/EU%20%E2%80%93%20Ukraine_%20adult%20education.pdf
- ⁵⁵ <http://www.dvv-international.org.ua/uk/ukrajina/proekti/2017/>
- ⁵⁶ Україна у рейтингу країн світу за рівнем щастя населення 2017 посідає 132 місце та знаходиться після Гани <https://bit.ly/2QLjDLW>
- ⁵⁷ Проект dvv International з створення центрів освіти дорослих впродовж 2010–2015 років на рівні району. Зокрема, Сколівський район Львівської області у 2011 році став першим районом в Україні, де впроваджується пілотний проект зі створення мережі центрів освіти для дорослих. // Збірник наукових праць «Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи». – № 1, вересень, 2015.
- ⁵⁸ Постанова КМУ від 20 березня 2013 р. № 207 «Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці» <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-%D0%BF>
- ⁵⁹ Державна соціальна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року в Україні <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249890469>
- ⁶⁰ Проект Програми освіти з прав людини, розроблений Міністерством освіти і науки України (МОНУ) <https://mon.gov.ua/ua/news/dlya-gromadskogo-obgovorennya-proponuyetsya-proekt-konceptiyi-zagalnodержavnoyi-programi-z-osviti-u-sferi-prav-ljudini>
- ⁶¹ Указ Президента України від 25.08.2015 р «Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини». Офіційний портал Верховної Ради України. [http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/501/2015; Розпорядження КМУ від 23.11.2015р. № 1393-р «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року». // Урядовий портал, режим доступу – <a href=)
- ⁶² European Commission (2015): Study on the analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe//An in-depth analysis of adult learning policies and their effectiveness in Europe, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion Directorate C (Europe 2020: Employment Policies), Unit 5 (Vocational Training and Adult Education), 2015 – p. 156.

Проект «Громадська синергія»
вул. Малопідвальна, 12/10, Київ 01034;
Тел.: +380 44 500 2487;
E-mail: info@civic-synergy.org.ua
www.civic-synergy.org.ua